

Noora Hemminki

Mörkökeramiikan levinneisyys jääkiekkjoukkueen menestyksen merkinä

Otsikko voisi olla tulevaisuuden arkeologin tutkimuksesta - paitsi että ei varmaankaan voisi, sen verran kaukaa haetuista yhteyksistä on kyse, vaikka ne totta ovatkin.

Suomi voitti jääkiekon maailmanmestaruuden, ja voiton vaikutus materiaaliseen kulttuuriin havainnollistaa hyvin sitä yllätyksellisyyttä, joka liittyy ihmisten tapoihin käyttää esineitä. Erään pohjoisen maan joukkue menestyi pelissä, jossa jäällä liikkuen on tarkoitus saada kumina kiekko vastustajan maaliin. Voitto heijastui materiaaliseen kulttuuriin välittömästi. Joukkueen kotimaassa tapahtuma näkyi tietyn keramiikkatyyppin kasvaneena suosiona. Voiton kunniaksi pohjoisen maan asukkaat ryntäsivät ostamaan Thaimaassa valmistettua keramiikkaa, jonka kuvioaiheena on tietty taruolento. Lisäksi esimerkiksi Oulussa ihmisiä kokoontui tätä taruolentoa muistuttavan kiven ympärille riehakkaisiin riittimenoihin. Tapahtumien syitä ja toisiinsa linkittymisen tapoja kukaan tuskin osaisi tulkita jälkeensä mörkökeramiikan sirpaleista.

Tästä numerosta saamme lukea myös Matti Huurteen kohtaamisesta Ilmari Kiannon kanssa. Kohtaaminen tuotti tietoa erään verkonpainon elämänsäajan yllättävistä vaiheista. Se oli ennen kokoelmiin päätymistään palvellut kynttilänjalkana huussissa.

Nämä esimerkit alleviivaavat kontekstin tärkeyttä. Juuri tällaiset arvokkaat lisätiedot menetetään, jos konteksti ja sen myötä yhteydet muihin ilmiöihin tuhoetaan vaikkapa laittomalla kaivuulla, josta Modarress ja Hakamäki kirjoittavat tässä numerossa metallinpaljastinharrastusta käsittelevässä tekstissään. Pelkkä esine on vain pieni osa isommassa merkitysten ketjussa. Esineisiin liittyvät tarinat kertovat esineiden käytöstä paljon enemmän kuin pelkästä esineen muodosta voisi päätellä. Arkeologeille tämä on tavallaan lannistavaa, emme ikinä tulkinnoissamme voi päästä täysin totuuteen kiinni. Tulkintamme ovat vain varovaisia, järkeen perustuvia arvioita, kun totuus esineen käytöstä voi olla kaikkea muuta kuin järkiperäinen. Olisikin mielenkiintoista kuulla enemmänkin tarinoita esineiden yllättävistä käyttöyhteyksistä. Tällaisia voi lähettää vaikkapa tänne *Muinaistutkijaan*.

Muinaistutkija toivottaa lukijoilleen mukavaa kesää ja kenttätyökautta!

Mirette Modarress & Ville Hakamäki

Metallinilmaisinharrastus: kriittisiä näkökulmia ja tutkimuksellista yhteistyötä

Metallsökning som hobby: kritiska synvinklar och forskningssamarbete

Metallsökning med metalldetektorer har under de senaste åren blivit allt vanligare såväl i Finland som i övriga Europa. Det finns flera orsaker till att verksamheten ökat. I olika länder varierar lagstiftningen och praxisen från att vara ytterst begränsande till relativt fördragsam.

I denna artikel behandlas metallsökningens ökade popularitet ur olika perspektiv, såväl utifrån ett fruktbart samarbete mellan metalldetektorister och forskare som genom otillåtna ingrepp och olaglig handel. Frågan om hur man kan lösa de problem som uppstår i samband med verksamheten är fortfarande öppen. Det finns dock tydligt ett behov av ökad information och utbildning. Det materiella kulturarvet är allas gemensamma arv, ej endast för amatörer och forskare idag, utan också för kommande generationer.

Artikkelissa¹ tarkastelemme lyhyesti metallinilmaisinharrastusta ja muinaisjäännösten etsintään liittyviä kysymyksiä sekä säädöksiä Suomessa ja muualla Euroopassa. Metallinetsintä metallinilmaisimien avulla on viime vuosina yleistynyt Euroopan laajuisesti. Syitä toimintaan on monia, eikä motiivina suinkaan aina ole kiinnostus historiaan tai arkeologiaan. Lähtökohtina voivat olla myös jännitys ja löytämisen tuoma ilo, intohimo keräilyyn tai löydettyjen esineiden kautta saatu taloudellinen hyöty. Kulttuuriperinnön tutkimuksen osalta harrastustoiminnan kasvussa voidaan havaita niin positiivisia kuin negatiivisia puolia – toisaalta arkeologisen aineiston määrä on monin paikoin kasvanut ja harrastajien ja ammattilaisten yhteistyö on toisinaan tuottanut kiinnostavia tutkimustuloksia, toisaalta toiminnassa on voitu nähdä

vahingollisia piirteitä, kuten tunnettuihin muinaisjäännöksiin kajoamista ja muinaisesineiden luvaton kauppaa. Kysymys siitä, mitä näiden ongelmien ratkaisemiseksi voidaan tehdä, on edelleen avoinna.

Metallinetsintä ja laittomuudet

EAA 2018 -konferenssin laitonta antiikki-kauppaa käsittelevän session (763) esityksissä käsiteltiin myös metallinilmaisinharrastukseen liittyviä laittomuuksia Euroopan eri maissa kuten Puolassa, Italiassa, Romaniassa ja Saksassa. Useissa esitelmissä tuli esille huoli nykytilanteesta, laittoman toiminnan levinästä ja kontrollointiin liittyvistä vaikeuksista. Väärinkäytökset ovat selvästi nähtävissä internetissä, jossa laitton muinaisesinekauppa

voi hyvin (Kuva 1). Voidaan kysyä, mistä nämä esineet tulevat myyntiin jos eivät metallinetsijöiltä?

Maailmalla ryöstökaivu on laajaa, ja metallinilmaisimien käyttö on sen vuoksi kiellettyä useissa maissa. Suomessa huomio keskittyy yleensä harrastuksen positiivisiin puoliin väärinkäytösten jäädessä vähemmälle huomiolle. Voidaan vain arvailla, johtuuko tämä siitä, että meillä väärinkäytöksiä olisi vähemmän? Mediassa puhutaan usein aarteista ja aarteenetsinnästäⁱⁱ, mikä puolestaan ei anna todenmukaista kuvaa siitä, mistä muinaisesineissä ja -jäännöksissä on kyse. Sanaa ”kulttuuriperintö” ei keskusteluissa yleensä käytetä, vaikka harrastajien maasta kaivamat esineet ovat kollektiivista aineellista kulttuuriperintöä (ks. Modarress-Sadeghi 2018: 18).

Suomessa vuosina 2010–2017 tehtyjä luvattomia kajoamisia kiinteisiin muinaisjäännöksiin tapahtui Museoviraston tutkimuksen (Maaranen 2018) mukaan 156,ⁱⁱⁱ joista metallinilmaisinkajoamisia oli 40. Eniten kajoamisia (yhteensä 25) oli vuosina 2014 ja 2015 (Maaranen 2018). Kyseinen tutkimus huomioi ainoastaan ilmoitulleet tapaukset, eikä siitä, miten paljon luvattomia kajoamisia todellisuudessa tapahtuu, ole olemassa tarkkoja tietoja. Vuodelta 2017 samaisen selvityksen mukaan on vain kaksi kirjattua tapausta (Maaranen 2018: 22, kaavio 2). Verkkoselauksella uutiskynnyksen ylittäneitä salakaivutapauksia kyseiseltä vuodelta löytyi kaksi, Raaseporin ja Kuusiston linnojen alueilta.^{iv} Molemmissa kohteissa laitonta kaivua on tehty useammin kuin kerran (esim. Jokela 2017; Knuutinen 2017).

	VIKING ERA BRONZE LUNAR / MOON PENDANT - ANCIENT HISTORIC, Set of 8 pieces LUNAR / MOON VIKING ERA BRONZE PENDANT - ANCIENT HISTORIC Set of 8 pieces. ONLY ORIGINAL!! NO COPY OR REPRODUCTIONS!! EUR 115.32 EUR 5.32 shipping or Best Offer From Ireland Material: Bronze
	Ancient Viking Norse SILVER CROSS Pendant amulet museum quality HUGE MASSIVE RARE VIKING - NORSE SILVER PENDANT AMULET. This is a unique item that does not repeat itself. >HUGE HEAVY MASSIVE LARGE BIG. A stunning and exceptional EUR 373.46 EUR 11.44 shipping or Best Offer From Bulgaria
	VIKING ERA IRON AXE LONG I will be glad to cooperate with you! EUR 52.34 EUR 15.78 shipping 0 bids 1d 6h Top Rated Seller From Ukraine Material: Iron
	VIKING Period set 48 Bronze overlays/ plates/ patch/ onlays All 48 overlays have different shapes and different images on the front side. Overlays are not washed, not cleaned. 100% originality and authenticity. Decent subject for lovers of EUR 44.35 EUR 8.87 shipping 0 bids 8d 1h From Estonia Material: Bronze

**Kuva 1. ”Viikinkiajan” metal-
liesineistöä myynnissä inter-
netissä e-Bay sivustoilla.
Kuva: kuvakaappaus sivustol-
ta www.ebay.com 10.4.2019.**

Tilanne käy hyvin ilmi alla lainatusta *Turun Sanomien* kirjoituksesta:

”Metallinetsintävillitys on lisännyt muinaisjäännösten vahingoittamista. Kuusistossa on kyse vuosia jatkuneesta tihutöiden kierteestä. Merkittävimmäksi vaurioiden aiheuttajaksi paljastuivat metallinetsijät, joista röyhkeimmät kaivoivat kohteisiin kuoppia piittaamatta alueen kieltokylteistä.” (Jokela 2017).

Vaikka esille tulleita tapauksia on vähän, tilanteen voi tuskin vielä sanoa parantuneen. Voi vain toivoa, että vastuullisesti toimivien harrastajien joukko on kasvussa, kun tietoa muinaismuistolaista, muista muinaisjäännöksiin liittyvistä säädöksistä ja toimintatavoista tuodaan yhä enemmän esille.

Metallinetsintä muualla Euroopassa

Euroopassa suhtautuminen metallinetsintään ilmaisimen avulla vaihtelee. Taulukossa 1 on esitetty muutamien Euroopan maiden säädöksiä. Taulukon tiedot perustuvat verkkotietoihin ja tutkimusartikkeleihin. Tarkat lait ja säädökset ovat löydettävissä kyseisen maan viranomaisilta.

Ranskassa laki suhtautuu metallinetsintään tiukasti, eikä metallinilmaisimella saa etsiä muinaisesineitä. Laitteiden myymiseen tarvitaan lupa ja myyjän on kerrottava kiellosta ostajalle myyntitapahtuman yhteydessä. Kiellon rikkomisesta voi saada jopa seitsemän vuoden vankeustuomion ja 100 000 euron sakon (Lecroere 2016: 188). Myös *Irlannissa* metallinilmaisimen käyttö muinaisesineiden etsinnässä on kielletty: metallinilmaisimella ei saa olla mukana arkeologisilla kohteilla eikä laitteita tule ”mainostaa” muinaisesineiden etsimiskäyttöön. *Italiassa* etsintä on kokonaan kiellettyä tietyillä alueilla (Toscana, Sisilia, Valle d’Aosta, Lazio ja Calabria). Löydöt kuuluvat aina valtiolle.

Vapaampaa metallinilmaisimien käyttö on *Englannissa*. Viranomaisten lupa

tarvitaan rekisteröidyillä kohteilla, mutta muissa tapauksissa maanomistajan lupa riittää. Löydöt kuuluvat lähtökohtaisesti maanomistajalle, eivät löytäjälle. Englannissa vain arvokkaaksi (*treasure*) määritellyt löydöt täytyy ilmoittaa viranomaisille, muut ilmoitetaan kaikille avoimeen tietokantaan (*Portable Antiquities Scheme, PAS*). Vuodesta 1998 PAS -tietokantaan on ilmoitettu lähes puolitoista miljoonaa löytöä. Suomessa vastavanlaista palvelua ollaan parhaillaan valmistelemassa SuALT- projektin puitteissa (esim. Rohiola 2018; Wessman 2019) ja sen toivotaan kannustavan harrastajia ilmoittamaan löydöistään entistä matalammalla kynnyksellä.

Ruotsissa harrastukseen liittyvä sääntely on tiukkaa. Metallinilmaisimen käyttöön liittyvä laki uudistettiin vuoden 2018 alussa (ks. Riksantikvarieämbetet 2018). Gotlannissa ja Öölannissa metallinetsintä kiellettiin kokonaan jo 1980-luvulla. Näillä alueilla tapahtui aikaisemmin paljon kohteisiin kajoamisia ja muinaisesineiden ryöstöä (esim. Lunden 2004). Muilta osin metallinilmaisimen käyttöön tarvitaan asianosaisen viranomaisen myöntämä määräaikainen lupa, joka vuoden 2018 lakiuudistuksen jälkeen on maksullinen (noin 70 euroa/lupa).^v Laki myös velvoittaa harrastajat ilmoittamaan tekemistään löydöistä.

Norjassa metallinetsintä ilmaisimella on automaattisesti kielletty kaikilla vuotta 1537 vanhemmilla kohteilla. Tämä koskee myös alueita, joiden voidaan olettaa sisältävän näin ajoittuvaa materiaalia, mutta joita ei ole vielä rekisteröity. Löydetty esineet täytyy ilmoittaa viranomaisille ja ne kuuluvat automaattisesti valtiolle (Gundersen et al. 2016).

Tanskassa puolestaan kuuluu sallivimpiin maihin. Metallinetsintää saa harrastaa vapaasti, eikä kaiveluunkaan käytännössä puututa, jos se tapahtuu harrastuksen nimissä. Samoin kuin Suomessa, metallinilmaisinta saa käyttää kaikilla sellaisilla alueilla, joilla sitä ei ole erikseen kielletty. Tunnettujen muinaisjäännöskohteiden ympärillä on vain kahden metrin suoja-alue. Maanomistajan

Taulukko 1. Metallinilmaisimen käytön säädöksiä Euroopan maissa*

Englanti	Saa etsiä suhteellisen vapaasti, viranomaisten lupa rekisteröidyllä kohteella, muuten maanomistajan lupa ja löytö kuuluu maanomistajalle.
Espanja	Metallinilmaisimien tarvitsee maahantuontiluvan. Etsintä ei ole suoraan lailla kiellettyä, mutta monien säädösten säätelemää, ei suotavaa.
Italia	Käyttö on kiellettyä tietyissä provinseissa kokonaan. Kaikki löydöt on ilmoitettava.
Irlanti	Kielletty kokonaan, metallinilmaisimien ei saa olla mukana arkeologisilla kohteilla.
Kreikka	Käyttöön tarvitaan aina Kulttuuriministeriön lupa.
Latvia	Käyttö yksityisillä mailla maanomistajan luvalla, muuten ei.
Liettua	Vain tutkijat ja arkeologit saavat käyttää, muinaisesineiden osto ja myynti kiellettyä.
Norja	Käyttö kielletty kaikilla kohteilla, jotka ovat vuotta 1537 varhaisempia, myös sellaiseksi oletetuilla. Löydetyt muinaisesineet kuuluvat valtiolle.
Ranska	Muinaisesineitä ei saa etsiä metallinilmaisimella. Kaikkeen etsintään tarvitaan lupa. Laitteiden myymiseen tarvitaan lupa.
Ruotsi	Gotlannissa ja Öölannissa käyttö on kielletty kokonaan. Tapauksissa, joissa saa käyttää, tarvitaan asianomaisen viranomaisen lupa. Luvat ovat määräaikaista ja maksullisia.
Saksa	Pääsääntöisesti tarvitaan lupa etsintään. Jokaisella osavalttiolla on kuitenkin omat säädöksensä ja ne voivat vaihdella.
Skotlanti	Kuten Englannissa, mutta kaikkien löytöjen ilmoitusvelvollisuus, löydöt kuuluvat periaatteessa valtiolle.
Suomi	Saa käyttää. Muinaisjäännöskohteilla on kahden metrin suoja-alue (200 m suojan suositus). Yli sata vuotta vanhat esineet ilmoitettava.
Tanska	Saa käyttää, paitsi rekisteröidyllä kohteilla (suoja-alue 2 m). Maanomistajan lupa tarvitaan. Osalle löydöistä on ilmoitusvelvollisuus.
Tšekki	Vain koulutetut arkeologit saavat etsiä muinaisesineitä (paljastimella tai ilman).
Viro	Etsiminen kielletty ilman lupaa, jonka saadakseen etsijän täytyy suorittaa kurssi.

Lähteet: Barkin 2013; Gundersen et al. 2016; Lecroere 2016; Yáñez 2016.

*Eri maissa lain piiriin kuuluvien muinaisesineiden iän määrittely vaihtelee. Suomessa muinaismuistolaki koskee yli 100 vuotta vanhoja esineitä ja jäännöksiä. Käytöllä ja etsinnällä viitataan metallinilmaisimen käyttöön. Lupa tarkoittaa käyttö- ja/tai tutkimuslupaa. Ilmoittamisvelvollisuus on paikallisille viranomaisille.

lupa kuitenkin tarvitaan ja osalle löydöistä on ilmoitusvelvollisuus. Baltian maissa säännöt ovat tiukempia, esimerkiksi Virossa etsiminen ilman lupaa on kielletty ja luvan saannin edellytyksenä on aiheeseen liittyvän kurssin suorittaminen. Laitteiden myyjän on ilmoitettava kiellosta ostajalle (Barkin 2013).

Kaikille edellä käsitellyille valtioille on yhteistä, ettei metallinilmaisimia saa käyttää muinaisjäännöksiä rekisteröidyillä kohteilla. Myös toinen yhteinen piirre löytyy: missään ei ole onnistuttu kitkemään laitonta käyttöä ja kaivua, ei metallinilmaisimen käytön sallivissa eikä siihen tiukasti suhtautuvissa maissa. Mielipiteitä sekä vapaan että kontrolloidun käytön puolesta löytyy.^{vi} Samuel Hardy (2017) on tehnyt useita maita kattavan metallinilmaisinharrastusta käsittelevän määrällisen analyysin. Hänen tutkimuksensa mukaan enemmän haittaa arkeologiselle aineistolle (*archaeological evidence*) on sallivassa toiminnassa kuin säädösten sanelemassa.^{vii} Kuten Hardykin huomauttaa, tarkoituksenmukaiset säädökset luovat luotettavan ilmapiiirin eri osapuolien välille, mikä puolestaan vahvistaa eettistä toimintaa ja lisää mahdollisuutta menneisyystiedon kasvattamiseen.

Säädökset ja metallinilmaisinharrastus Suomessa

Metallinetsintä kohdistuu usein aineelliseen kulttuuriperintöön, joka on kaikille kuuluvaa kulttuuriomaisuutta. Kulttuuriperintö resonoi myös tulevaisuuteen ja harrastuksella onkin suora yhteys siihen, millainen osa yhteisestä perinnöstä jää tulevien sukupolvien käyttöön. Keskustelua metallinilmaisinharrastuksesta ja sen ongelmista on viime vuosina käyty jonkun verran, mutta tietoa tarvitaan lisää. Suomen Muinaismuistolain (295/1963) mukaan maata ei saa kaivaa rauhoitetulla muinaisjäännöskohteella eikä sellaiseksi arvellulla. Muinaisjäännöksiin kajoaminen vaatii aina tutkimusluvan, jonka myöntää Museovirasto. Laissa kohteen rajausta määritellään seuraavasti:

”Kiinteään muinaisjäännökseen kuuluu sellainen maa-alue, joka on tarpeen jäännöksen säilymiseksi sekä jäännöksen laadun ja merkityksen kannalta välttämättömän tilan varaamiseksi sen ympärille.” (Muinaismuistolaki 295/1963, 4§) ja *”Jollei muinaisjäännöksen rajoja ole vahvistettu siten kuin edellä tässä pykälässä on sanottu, katsotaan rajojen kulkevan siten, että suoja-alueen leveydeksi tulee kaksi metriä luettuna jäännöksen näkyvissä olevista ulkoreunoista.”* (Muinaismuistolaki 295/1963, 5§). Museoviraston laatimassa metallinilmaisinharrastajille suunnatussa opissa (2015: 22) puolestaan todetaan, ettei maan kaivamista alle 200 metrin päässä tunnetusta muinaisjäännöksestä suositella.

Suositus on hyvä, mutta pitäisikö suoja-alueet määritellä vahvemmin tai niiden laajuutta lisätä? Entä miten metallinilmaisinsijat näitä rajoja noudattavat? Piritta Häkälän & Eetu Sorvalin artikkelissa osoitettiin, etteivät esimerkiksi Janakkalan Kernaalan rautakautisella muinaisjäännösalueella rajat paljon merkitse etsijöiden toiminnassa (ks. Häkälä & Sorvali 2017). Miten metallinilmaisinharrastajien toimintaan tunnetuilla muinaisjäännöskohteilla on reagoitu? Minkä verran lakia ja suosituksia rikotaan ja minkä verran muinaista perintöä rikkomusten vuoksi häviää? Meillä Suomessa asiasta ei ole saatavilla tarkkaa tutkimustietoa, mutta ranskalaisen tutkijan Thomas Lecroeren (2016) mukaan esimerkiksi Ranskassa katoaa lähes 500 000 esinettä vuosittain metallinetsijöiden toiminnan vuoksi.^{viii}

Laki määrittelee muinaisjäännöksillä tapahtuvan toiminnan lähinnä tutkimuksen osalta. Tutkijat hakevat luvan esimerkiksi kaivaustutkimuksia suunnitellessaan. Arkeologisessa tutkimuksessa painotetaan kontekstia ja siitä saatavaa tietoa. Tutkimuskohde, löydöt ja koko prosessi dokumentoidaan, tutkimuksista laaditaan raportti ja tehdään mahdollisuuksien mukaan jatkotutkimusta. Löydetty esineet konservoidaan ja osa pääsee esille museoon osan päätyessä varastoihin myöhempää näyttelyä

tai tutkimusta varten. Tutkimukset kestävät aikansa, mutta lopputuloksena on kaikille avointa tietoa. Arkeologeista poiketen harrastajat vetoavat usein löytämisen iloon, historian harrastukseen ja/tai intohimoon (esim. Kinnunen & Immonen 2014; Nyman 2017). Miten hyvin he ovat valmistautuneita vastuulliseen etsintään? Kun harrastaja käy kaivamassa muinaisesineitä^{ix}, konteksti sekoittuu ja jää dokumentoimatta. Vaikka löydöt lähettäisiinkin museoon tai yliopistoon tutkittavaksi, usein löytöpaikkaa ei tiedetä tarkalleen. Jos harrastajia on paljon, seuraus on tuhoisa. Löytöjä tulee paljon, eivätkä ammattilaiset ehdi dokumentoida löytöpaikkoja, sillä resursseja tutkimukselle ei yleensä ole (esim. Yle 2014; Wessman et al. 2016).

Viime syksynä joukko Oulun yliopiston tutkijoita^x kartoitti metallinilmaisinharrastajien löytämiä kohteita Sievissä (Hakamäki et al. 2018; ks. myös Perkiö 2018). Yhteistyö onnistui monin osin; harrastajat ilmoittivat löydöistään ja olivat innolla mukana esittelemässä löytöpaikkoja. Samalla kuitenkin vahvistui käsitys siitä, ettei harrastajien toiminta ole hallittua. Tarkat löytöpaikat olivat osin jo unohduneet, eikä niitä ollut mahdollista paikantaa maastosta luotettavasti. Ikävintä oli se, että uutisten levittyä joku oli käynyt pai-

kalla ja kaivanut uusia kuoppia. Yksi löytö, rautakautinen padansanka (Kuva 2), oli ilmeisesti vaikuttanut kaivajasta turhalta, sillä se lojui sammalmättäällä jonkun matkan päässä oletetusta löytöpaikasta.

Metallinetsintäharrastus ja siihen liittyvät säädökset jakavat harrastajien ja arkeologien mielipiteitä. Harrastajat ja tutkijat suhtautuvat usein epäluuloisesti toisiinsa ja siksi olisikin tärkeää pystyä luomaan molemminpuolista luottamusta (esim. Wessman et al. 2016). Harrastajat ovat vapaan toiminnan puolella ja tutkijat haluaisivat ainakin jossain määrin kontrollointia. Toisinaan harrastajat pitävät tutkijoita tehottomina (löytävät vähemmän muinaisjäännöksiä) ja tietoa salaavina (ks. esim. Lecomte 2016). Tässä yhteydessä kuitenkin usein unohdetaan se, ettei arkeologian tarkoitus ole löytää mahdollisimman paljon muinaisesineitä ja -kohteita, vaan tuottaa mahdollisimman laadukasta tutkimustietoa. Löydetty esine ei juuri anna tietoa menneestä, vaan aineiston tietosisältö on sidoksissa arkeologiseen kontekstiin. Mikäli yksittäisiä löytöjä on niin runsaasti, etteivät resurssit niiden kontekstin määrittämiseen riitä, on tuloksena joukko epämääräisiä esineitä (esim. Modarress-Sadeghi 2018: 79). Resurssien määrä puolestaan ei ole riippuvainen arkeologeista vaan tutki-

Kuva 2. Sievin löytöpaikalta luvattomasti kaivettu ja maastoon jätetty padansanka.
Kuva: V. Hakamäki.

musorganisaatioista ja rahoittajista, viime kädessä yhteiskunnallisesta päätöksenteosta.

Yhteistyötä Kainuussa ja Pohjois-Pohjanmaalla

Miten tutkijoiden ja harrastajien yhteistyö toimii? Osa harrastajista on aidosti kiinnostuneita arkeologisesta tutkimuksesta ja yhteisistä päämääristä on syntynyt hedelmällistä yhteistyötä (esim. Siltainsuu & Wessman 2014; Hakamäki et al. 2013; Moilanen 2016; Hakamäki 2018). Tässä artikkelissa esimerkkinä käytetään Pohjois-Suomessa vuosina 2013–2018 toteutettuja arkeologisia kenttätutkimuksia. Keskiössä ovat Utajärvellä sijaitseva Viinivaaran itäpää ja useat suomussalmelaisten harrastajien kanssa toteutetut eritasoiset yhteistyöhankkeet.

Näistä konkreettisempaa yhteistyön muotoa edustaa Utajärvellä vuonna 2013 tehty kenttätutkimus. Kyseessä on metallinilmaisinharrastajien löytämä kohde, joka sijaitsee aivan kunnan pohjoisrajan tuntumassa olevan Ison Olvasjärven rannalla. Metallinilmaisinharrastajien paikantama aineisto levittäytyy noin 200 metrin laajuuselle alueelle Viinivaaran laen tuntumaan ja sen pohjoispuoliselle alangolle. Kesällä 2013 toteutettu kaivaustutkimus keskittyi harjun laella olevien löytöjen kontekstin selvittämiseen ja sen tuloksena paikalla voitiin todeta vähintään yksi rautakauden lopulle ajoittuva polttohauta (Hakamäki et al. 2013; Hakamäki 2016).

Kaivaustutkimuksen yhteydessä aluetta kartoitettiin yhteistyössä metallinilmaisinharrastajien kanssa ja tämän tuloksena polttohaudan läheisyydestä, erityisesti sen pohjoispuoliselta tasangolta, paikannettiin kymmeniä metallisignaaleja, joista muutamia tarkastettiin koepistoin. Muutamia moderneja löytöjä lukuun ottamatta signaalien voitiin todeta viittaavan kupariseoslevyn kappaleisiin, jollaisia tunnetaan monilta myöhäisrautakautisilta kohteilta niin Pohjois-Suomessa

kuin muualla (esim. Zachrisson 1984; Bergman 2007; Okkonen 2007; Halinen et al. 2013; Hakamäki & Ikäheimo 2015). Koska havaintoja oli syytä pitää varsin kiinnostavina, katsottiin kohteella aiheelliseksi toteuttaa jatkotutkimuksia. Kaivaus suoritettiin kesällä 2014 ja tällöin polttohaudan pohjoispuoliselta alueelta paikannettiin myöhäisrautakautinen liesikiveys. Tulisijarakenne oli pieni, eikä sen ympärillä ollut mahdollista havaita seinärakenteita tai muita asumukseen viittaavia merkkejä. Metallinilmaisinharrastajien kanssa toteutetun yhteistyön valossa vaikuttaa kuitenkin selvältä, että vastaavia tulisijoja on paikalla vielä ainakin kaksi (Hakamäki 2015; Hakamäki 2016).

Suomussalmella yhteistyö puolestaan on realisoitunut harrastajien ja ammattilaisten väliseen tiedonvaihtoon, kenttätöihin sekä julkaisutoimintaan. Suomussalmella harrastajat ovat etsineet aktiivisesti rautakaudesta kertovia merkkejä ja myös ilmoittaneet löydöistään niin Oulun yliopiston arkeologian oppiaineelle kuin Museovirastolle. Kaiken kaikkiaan uusia rautakautisia löytöpaikkoja on harrastajien toiminnan seurauksena löytynyt kunnan alueelta noin 20, mikä liki kaksinkertaisti alueelta tunnetun rautakautisen esineistön määrän. Paikalliset harrastajat ovat toimineet ahkerasti oppaina erilaisilla tarkastuskäynneillä sekä apuna kaivaustutkimusten valmistelussa. Harrastajien paikantamilla löytöpaikoilla suoritettut kaivaukset ovatkin tuoneet päivänvaloon kaksi myöhäisrautakautista polttohautaa, jotka voidaan nähdä merkittävänä lisänä Suomussalmen jo valmiiksi runsaaseen rautakautiseen aineistoon (Hakamäki 2018: 42–50). Kenttätöiden ohella uusista rautakautisista löydöistä on laadittu yleiskatsaus yhdessä harrastajan kanssa Pohjois-Suomen historiallisen seuran julkaisemaan *Faravidiin* (Hakamäki & Anttonen 2017).

Edellä lyhyesti kuvatut kenttätutkimukset ovat opettaneet, että harrastajien ja ammattilaisten välinen yhteistyö toimii parhaiten silloin, kun kaikki tutkimuksiin

osallistuvat tahot tuntevat roolinsa ja työnjako on selvä. Kajoavia tutkimuksia Suomen maankamaralla oleviin muinaisjäänneksiin voivat kohdistaa ainoastaan koulutuksen saaneet arkeologit, joten myös harrastajien toiminta kenttätöyöapuna on toteuduttava ammattilaisten valvonnassa. Yhteistyön keskeisenä edellytyksenä onkin pidettävä vuorovaikutusta ja esteetöntä tiedonkulkua toimintaan liittyvistä käytänteistä, rajoituksista ja vaatimuksista. Minkäänlaista vapaata toimintaa tunnetuilla muinaisjäänneksillä tai niiden läheisyydessä ei voida pitää hyvän yhteistyön muotona, vaikka valitettavasti usein näin tapahtuu.

Perintöresurssit ja kestävän kehityksen periaate?

Harrastuksen suosio näyttää yhä kasvavan. Tämä tulee aiheuttamaan yhä enemmän kajoamisia ja tuhoa muinaisjäänneksille. Mitä asian suhteen pitäisi tehdä? Muinaisjäänneksien eivät ole uusiutuva luonnonvara ja kohteisiin kajoaminen on aina tuhoavaa. Muinaisen kulttuuriperinnön hyödyntämisen (mikä tarkoitus sitten onkaan) pitäisi tapahtua siten, että perinnöstä jää mahdollisimman paljon tietoa. Satojen tai tuhansien vuosien takaisten ihmisyyhteisöjen jäännöksiä ei ole mahdollista saada takaisin. Ne eivät kasva paikalleen uudelleen tai synnytä uusia yksilöitä kuten esimerkiksi yhteiset luonnonresurssit, kasvi- ja eläinkunnan edustajat (ks. myös Fagan 1994: 11), joiden hyödyntäminen (kalastus ja metsästys) on uusiutumisesta huolimatta luvanvaraista toimintaa.^{xi} Voisiko samaa konseptia käyttää perintöresurssin hyödyntämisessä? Miksi yhteiseen kulttuuriperintöön suhtaudutaan toisin? Eikö kestävän kehityksen periaate, jonka mukaan pitäisi ”tydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa” (Yhteinen tulevaisuutemme 1988: 26), päde myös perintöresurssien hyödyntämiseen?

Selvää joka tapauksessa on, että metallinilmaisinharrastajien opastukseen ja koulutukseen on tarvetta. Sitä voitaisiin järjestää muun muassa kansanopistojen yhteydessä. Jonkin verran erilaisia yhteisiä keskustelu- ja valistustapahtumia tai opastuskursseja on jo pidetty (ks. esim. Suhonen 2012; Siltainsuu & Wessman 2014; Moilanen 2015; Lähdesmäki 2017; Moilanen 2017; Hakamäki 2019).

Valistus- ja ohjaustoimintaa olisi hyvä laajentaa. Harrastus voisi olla luvanvaraista, jotta tiedettäisiin, missä harrastustoimintaa tapahtuu, eikä esihistoriallisen metalliesineistön ”sukupuuttoa” pääsisi tapahtumaan. Malleina voitaisiin pitää esimerkiksi Ruotsin tai Viron lupamenettelyä.

Aineellinen kulttuuriperintö on kaikkien perintöä, ei ainoastaan nykyharrastajien tai edes tutkijoiden, vaan myös tulevien sukupolvien. Tulevaisuudessa harrastus- ja tutkimusmenetelmät saattavat olla kehittyneempiä ja tässä tapauksessa on hyvin valitettavaa, jos näihin menetelmiin soveltuvat aineistot on tuhottu hallitsemattoman kaivelun seurauksena. Tarvitseeko kaikkea löytääkään tässä ja nyt? Jätetään muinaista perintöä tulevillekin polville.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Hakamäki, V., Jääskeläinen, E., Modarress, M. & Okkonen, J. 2018. Sievi. Kiurunkangas. Rautakautisen löytöpaikan tarkastus 16.10.2018.
- Hakamäki, V. 2019. Metallinetsintä harrastuksena – taustat, lainsäädäntö ja ohjeita vastuulliseen toimintaan. Luento 12.3.2019, Sievi. Ylivieskan seudun kansalaisopisto.

Verkkolähteet

- Lähdesmäki, U. 2017. Metallinetsintäharrastuksen koulutuspäivä 29.4.2017. Pirkanmaan maakuntamuseo. <http://media.vapr.fi/content/uploads/2017/06/Ulla-L%C3%A4hdesm%C3%A4ki_PMM.pdf> (Luettu 14.3.2019)
- Metsähallitus 2019. <https://www.eraluvat.fi/metsastys.html> Kalastusluvut. <<https://www.eraluvat.fi/kalastus/kalastusmaksut-ja-luvat.html>> (Luettu 26.2.2019)
- Moilanen, U. 2016. Metallinetsijät talkoapuna Pirkanmaan maakuntamuseossa. *Museokello* 2016. Museokeskus Vapriikki. <https://is-suu.com/vapriikki/docs/museokello_2016_n> (Luettu 6.5.2019)
- Moilanen, U. 2017. Metallinetsijoille suunnattu seminaari järjestettiin Kangasniemellä. <<https://muistojenkangasniemi.wordpress.com/2017/11/04/metallinetsijoille-suunnattu-seminaari-jarjestettiin-kangasniemella/>> (Luettu 27.2.2019)
- Muinaismuistolaki 295/1963. Finlex. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1963/19630295>.
- Museovirasto 2015. Muinaisjännökset ja metallinetsin: harrastajan opas. Museoviraston oppaita ja ohjeita 11. Saatavilla verkosta: <https://www.museovirasto.fi/uploads/Arkisto-ja-kokoelmapalvelut/Julkaisut/muinaisjannokset-ja-metallinetsin-2017.pdf>
- Jokela, L. 2017. Ilkivallantekijät purkaneet 800-vuotiaasta Kuusiston linnaa. *Turun Sanomat* 14.4.2017. <https://www.ts.fi/uutiset/paikalliset/3474636/Ilkivallantekijat+purkaneet+800vuotiaasta+Kuusiston+linnaa>. (Luettu 29.1.2019)
- Perkkiö, H. 2018. Kirveen kappaleita, pronssinen riipus ja rautaisen veitsen pala: Sievissä tehtiin laaja rautakautinen löytö. *Kaleva* 16.11.2018. <<https://www.kaleva.fi/uutiset/pohjois-suomi/kirveenkappaleita-pronssinen-riipus-ja-rautaisen-veitsen-pala-sievissa-tehtiin-laaja-rautakautinen-loyto/810379/>> (Luettu 17.11.2018)
- Riksantikvarieämbetet 2018. Metallsökare. <<https://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/fragor-och-svar/metallsokare/>> (Luettu 6.3.2019)
- Rohiola, V. 2018. Metallinetsintä ja sen harrastaminen osana kulttuuriympäristön tutkimusta. <[http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Metallinetsinta_ja_sen_harrastaminen_osa\(48463\)](http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Metallinetsinta_ja_sen_harrastaminen_osa(48463))> (Luettu 23.3.2019)
- Turun sanomat* 1.12.2017. Kotimaa: Raaseporin rauniolinnalla laittomia kaivauksia – peltoalueella liki 300 kuoppaa. <<https://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/3750521/Raaseporin+rauniolinnalla+laittomia+kaivauksia++peltoalueella+liki+300+kuoppaa>> (Luettu 29.1.2019)
- Wessman, A. 2019. On the road again: experiences from SuALT roadshows/ Tien päällä taas: kokemuksia SuALTin esittelykiertomatkoilta. SuALT Project, Suomen arkeologisten löytöjen linkitetty avoin tietokanta. Blogi 12.2.2019. <<https://blogs.helsinki.fi/suALT-project/>> (Luettu 23.3.2019)
- Yle uutiset* 28.2.2014. Museovirasto hukkuu harrastajien esinelöytöihin – miekkamies kasvatti buumia. <<https://yle.fi/uutiset/3-7112971>> (Luettu 26.9.2018)

Tutkimuskirjallisuus

- EAA 2018. 763 Cultural Property: From Looting and illegal Trade to Restitution. *Abstracts*: 1057–1061.
- Barkin, M. 2013. Laws in Europe on the use of metal detectors. A. Lagerlöf (toim.) *Who cares? Perspectives on Public Awareness, Participation and Protection in Archaeological Heritage Management*. EAC Occasional Paper No. 8. Jambes, Europae Archaeologiae Consilium: 33–36.
- Bergman, I. 2007. Vessels and kettles: Socioeconomic implications of the cessation of asbestos pottery in Northern Sweden. *Arkeologi i norr* 10, 1–15.

- Fagan, B. 1994. *In the beginning. Introduction to Archaeology*. New York. HarperCollins.
- Gundersen J., Rasmussen J. M. & Orten Lie R. 2016. Private Metaldetecting and Archaeology in Norway. *Open Archaeology* 2/2016: 160–170.
- Gustafsson, N. B. 2017. Initiativ eller tystnad – om Sveriges hållning till illegal försäljning av kulturföremål. *Fornvännen* 2/2017: 111–113.
- Hakamäki, V. 2015. Utjärven Viinivaaran itäpään muinaisjäännöskohteen jatkotutkimukset kesällä 2014. *Muinaistutkija* 2/2015: 28–40.
- Hakamäki, V. 2016. Late Iron Age transculturalism in the northern “periphery”: understanding the long-term prehistoric occupational area of Viinivaara E, Finland. *Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies* 33 (2), 30–51.
- Hakamäki, V. 2018. *Seeing behind stray finds: Understanding the Late Iron Age settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland*. Acta Universitatis Ouluensis B 168. Oulu: Oulun yliopisto.
- Hakamäki, V., Kuusela J.-M., Sarkkinen, M. & Vilkkama, R. 2013. Utjärven Viinivaaran itäpään rautakautisen löytöpaikan kaivaus ja kartoitus kesäkuussa 2013. *Muinaistutkija* 4/2013: 2–11.
- Hakamäki, V. & Ikäheimo, J. 2015. Iin Illinsaaren Pirttitörmä: asuinpaikka rautakauden ja keskiajan taitteesta. *Faravid* 39: 7–22.
- Hakamäki V. & Anttonen, P. 2017. Several new Late Iron Age sites and finds discovered between 2014 and 2016 in Suomussalmi, north-east Finland. *Faravid* 44: 21–38.
- Halinen, P., Hedman, S.-V. & Olsen, B. 2013. Hunters in Transition: Sámi Hearth Row Sites, Reindeer Economies and the Organization of Domestic Space, 800–1300 A.D. D. G. Anderson, R. P. Wishart, & V. Vaté (toim.) *About the Hearth. Perspectives on the Home, Hearth and Household in the Circumpolar North*: 152–182. New York & Oxford, Berg-hahn.
- Hardy, S. 2017. Quantitative analysis of open-source data on metal detecting for cultural property: Estimation of the scale and intensity of metal detecting and the quantity of metal-detected cultural goods. *Cogent Social Sciences* 3 (1). <<https://www.cogentia.com/article/10.1080/23311886.2017.1298397>> (Luettu 2.10.2018.)
- Häkälä, P. & Sorvali, E. 2017. Metallia näkyvissä, ja sitten minä vähän innostuin. *Muinaistutkija* 1/2017: 36–41.
- Kinnunen, J. & Immonen, V. 2014. Metallinilmaisinharrastajat ja kulttuuriperintö – kärjistyksistä yleiskuvaan. *Kotiseutu* 2014: 106–113.
- Knuutinen, T. 2017. 248 syytä nostaa kissa pöydälle. Raaseporin Slotssalmenin tapaus, metallinilmaisinharrastajat ja arkeologinen tutkimus. *SKAS* 1/2017: 3–14.
- Lecroere, T. 2016. “There Is None So Blind as Those Who Won’t See”: Metal Detecting and Archaeology in France. *Open Archaeology* 2/2016: 182–193.
- Lunden, S. 2004. The Scholar and the Market. Swedish scholars contributions to the destruction of the world’s archaeological Heritage. H. Karlsson (toim.) *Swedish Archaeologists on Ethics*: 197–247. Lindome: Bricoleur Press.
- Maaranen, P. 2018. Luvattomat kajoamiset maalla oleviin kiinteisiin muinaisjäännöksiin Suomessa vuosina 2010–2017. *Muinaistutkija* 2/2018: 19–29.
- Modarress-Sadeghi, M. 2018. *Muinaisesineistä kauppahyödykkeeksi – Arkeologia, kulttuuriperintö ja kolonialistiset tutkimuskäytänteet*. Acta Universitatis Ouluensis B 158. Oulu: Oulun yliopisto.
- Moilanen, U. 2015. Piipparoijat koulun penkille? Yksi kokemus metallinetsijöiden kurssittamisesta. *Muinaistutkija* 2/2015: 2–7.
- Nyman, L. 2017. Metallinetsintää, metallinetsijän silmin. *Muinaistutkija* 3/2017: 26–31.
- Okkonen, J. 2007. Archaeological investigations at the Sámi sacrificial site of Ukonsaari in Lake Inari. *Fennoscandia Archaeologica* XXIV: 29–38.
- Siltainsuu, J. & Wessman, A. 2014. Yhteistapah-tumia ja esineiden tunnistusta Espoon kaupunginmuseon metallinilmaisinyhteistyö vuonna 2014. *Muinaistutkija* 3/2014: 34–40.
- Suhonen, M. 2012. Metallinetsijät maastossa ja museossa. *Artefacta* <http://www.artefacta.fi/uutiset/metallinetsijat_maastossa_ja_museossa.284.news> (Luettu 25.2.2019)
- Yhteinen tulevaisuutemme 1988. *Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti*

- (suom. Anttonen, K.) Helsinki. Ulkoasiainministeriö, Ympäristöministeriö.
- Wessman, A., Koivisto, L. & Thomas, S. 2016. Metal Detecting in Finland – An Ongoing Debate. *Open Archaeology* 2/2016: 85–96.
- Yáñez, A. 2016. Illegal Detectorism and archaeological Heritage: Criminal and Administrative Punitive Systems in Spain. *Open Archaeology* 2/2016: 417–425.
- Zachrisson, I. 1984. *De Samiska metalldepåerna år 1000–1350 i ljuset av fyndet från Mörtträsket, Lapland*. Archaeology and Environment 3. Umeå, University of Umeå.

FT Mirette Modarress
arkeologi ja kulttuuriperintötutkija
mirette.modarress@student oulu.fi

FT Ville Hakamäki väitteli Oulun yliopistosta 2018 aiheenaan Pohjois-Suomen myöhäisrautakautinen asutus ja vuorovaikutusverkostot. Tällä hetkellä hän valmistelee väitöskirjan jälkeistä tutkimusta Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa.
ville.hakamaki@oulu.fi

Loppuviitteet

- i Artikkelin perustuu esitelmään, jonka kirjoittajat pitivät arkeologipäivillä Lammilla, marraskuussa 2018.
- ii Maan alla odottaa monta aarretta. 24.7.2012. www.yle.fi; Metallinetsinnän saalista Utajärvellä. 14.7. 2016 [kuvagalleria. www.kaleva.fi](http://www.kaleva.fi); Metallinilmaisinkuume: Harrastajat etsivät aarteita Englannista. 6.7.2018. www.historianet.fi.
- iii Kokonaislukuun sisältyy myös metsän- ja maankäyttökajoamiset, metallinilmaisintoiminta on eritelty. Tiedot on kerätty eri lähteistä, ja niiden saaminen oli Maarasen (2018: 20) mukaan hankalaa. Toisin sanoen ne eivät edusta kaikkia kajoamisia, vain tietoon tulleita.
- iv Jokela 2017; *Turun Sanomat* 1.12.2017.
- v Ks. verkosta esim. Detectorist 2019, <http://www.detektorist.se/metalldetektor-straaff-olag/> sivuilla tiivis kuvaus nykyisestä käytännöstä Ruotsissa. Harrastajat ovat valittaneet asiasta verkossa, ja esittäneet erilaisia uhkakuvia miten harrastuksen käy. Ks. esim. Hoppy detecting, <http://hobby-detecting.com/new-outrageous-detecting-laws-in-sweden-2018-news-information/>.
- vi Ks. julkaisu *Open Archaeology* 2/2016. Julkaisusta löytyy useita kiinnostavia artikkeleita siitä, miten metallinetsintään muinaiskohteilla suhtaudutaan eri Euroopan maissa.
- vii Hardy sai myös kritiikkiä tutkimuksesta ks. Deckers et al. 2018 <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/par.2018.4.issue-1/par-2018-0019/par-2018-0019.pdf>. Ks. lisäkeskustelua Paul Barford Blogi 12.9.2018. <http://paul-barford.blogspot.com/2018/09/the-ixelless-six-reply-to-hardy.html>. Ilmiö ja aihepiiri ei selvästikään ole tutkijoiden mielestä yksiselitteinen ja keskustelu aiheesta käy kuuma.
- viii Lecreone viittaa *Agence France Pressen* (22.1.2014) uutisiin.
- ix Useimmiten harrastaja kaivaa enemmän kuin yhden esineen.
- x Jari Okkonen, Emilia Jääskeläinen ja kirjoittajat.
- xi Metsähallituksen Erä.fi -sivuilta: ”Metsähallituksen eräluvat takaavat kaikille tasapuoliset mahdollisuudet monipuolisiin eräelämyksiin valtion mailla nyt ja tulevaisuudessa.” ”Kun hankit eräluvan, sijoitat luontoon, sillä tuloja käytetään luonnon hyväksi.” Ks. myös keskustelusta Ruotsissa, Gustafsson 2017.

Manna Satama

Arkeologiasta ja tietosuojasta

Om arkeologi och dataskydd

Digitalitet har på många vis blivit till en del av forskningsvardagen, där den påverkar forskningsmaterial och -metoder, publicering, finansiering och administration. Speciellt kravet på tillgänglighet lyfter fram materialhantering som en allt viktigare kärnfråga inom olika vetenskaper. Detta erbjuder intressanta och aktuella ämnen att begrunda också på den juridiska sidan. I denna artikel betraktar jag den arkeologiska forskningen ur ett informationsrättsligt perspektiv. I centrum står aspekter som berör personuppgifter och som lyfts fram i och med den förnyade dataskyddsförordningen (EU:s dataskyddsförordning 679/2016/EU, det vill säga GDPR och dataskyddslagen 1050/2018). Inom arkeologin erbjuder särskilt genetisk information och de undersöktas samtycke belysande och mångsidigt material för juridiskt begrundande.

Johdanto

”There is no digital archaeology and no digital society. There is merely archaeology and society, and the digital is a facet of a particular set of technologies and a cultural phenomenon that permeates contemporary existence both when it is present and when it is absent” (Huvila 2018: 1).

Isto Huvilan toteamus herättää pohtimaan tutkimushankkeen digitaaliseksi nimeämisen mielekkyyttä. Digitaalisuus on läsnä tutkimusaineistossa, tutkimusmetodeissa, rahoituksessa ja hallinnoinnissa ilman digi-alkuliitettäkin. Se on tutkimuksen arkipäivää. Ollaanpa digitaalisen tieteen määrittelystä mitä mieltä tahansa, tutkimuksessa väistämättä läsnä oleva digitaalinen toimintaympäristö on oikeudellisesta näkökulmasta mielenkiintoinen ja ajankohtainen. Käsittelen tässä artikkelissa arkeologista tutkimusta, tutkimusaineiston hallintaa ja lakia asiakirja- ja tietohallinnan,

arkistotutkimuksen, informaatio-oikeuden sekä ihmistieteiden tutkimusetiikan viitekehksissä.

Tutkimus on tietoon liittyvää toimintaa, joka oikeudellisesti kuuluu informaatio-oikeuden piiriin. Informaatio-oikeudessa sääntelyn kohteena on tieto ja sen käsittely. Periaatteellisenä käsitteenä tarkasteltavaksi nousee ”oikeus tietoon” eli kenellä on oikeus mihinkin tietoon. Usein tämä hahmotetaan oikeudeksi yhteiskuntaa koskevaan tietoon ja oikeudeksi omaan tietoon. Yksilön itsemääräämisoikeus on keskiössä, mihin lainsäädännön uudistuksillakin pureudutaan (esim. Korja 2016: 90–99). Säännöstasolla liikutaan tietosuojaa, julkisuutta, salassapitoa, viestintää ja tekijänoikeuksia koskevan lainsäädännön parissa (Voutilainen 2012: 31–35). Oikeuslähteopillisesti informaatio-oikeuden kenttään kuuluvia kysymyksiä tarkastellaan monen eritasoisen oikeuslähteen kautta kansainvälisistä ja kansallisista

ihmisoikeusperiaatteista ja -lainsäädännöstä tietosuojalainsäädäntöön ja pehmeään sääntelyyn (esim. Korja 2016: 22–27). Tieteellisen tutkimuksen kohdalla viimeksi mainittua edustavat muun muassa eettiset ohjeet.

Tieteeseen ja tutkimukseen liittyy informaatio-oikeudellisesti tietoa ja sen hallintaa laajasti koskettavia näkökulmia esimerkiksi tekijänoikeuksien ja tutkimusaineiston käsittelyn osalta. Keskityn tässä artikkelissa henkilötietoihin, jotka ovat ajankohtaisia sekä EU:n tietosuoja-asetuksen, eli paljon esillä olleen GDPR:n (679/2016/EU, jatkossa tietosuoja-asetus) että kansallisen, 1.1.2019 voimaan astuneen tietosuojalain (1050/2018) myötä. Pohdin artikkelissa oikeudellisia ja tutkimusettisiä kysymyksiä, joihin myös arkeologit törmäävät enenevissä määrin tutkimusaiheiden, -aineistojen, -metodien ja aineiston hallinnan monimuotoistuesssa.

Kuvailen ensin lyhyesti digitaalisen toimintaympäristön vaikutuksia tieteen tekemiseen, arkeologista toimintakenttää ja sen oikeudellista ympäristöä. Tämän jälkeen käsittelen yleisellä tasolla tutkimuksen, tietosuojalainsäädännön ja avoimen tieteen kysymyksiä, minkä jälkeen tarkastelen henkilötietoa ja sen käsittelyyn liittyviä lainsäädännöllisiä vaatimuksia. Artikkelin loppuosassa keskityn geneettiseen tietoon ja tutkittavien suostumukseen arkeologian kontekstissa.

Digitaalisen toimintaympäristön vaikutuksia

Digitaalinen toimintaympäristö on vaikuttanut ja vaikuttaa tieteen arkeen sekä lainsäädännön uudistustarpeisiin. EU:ssa toimintaympäristön muutos on vauhdittanut tarvetta yhtenäistää jäsenmaiden hajanainen henkilötietojen suojaa koskeva sääntely (esim. Voigt & von dem Bussche 2017: 2; Korja 2016: 57–58). Tämä näkyy suoraan myös tietosuojalain esitöissä (HE 9/2918 vp, s. 4) sekä tietosuojalain ja -asetuksen ker-

rannaisvaikutuksissa uudistaa muuta lainsäädäntöä. Oikeudelliset kysymykset ovat nousseet tieteellisessä tutkimuksessa tekijänoikeuksineen ja tietosuojineen entistä näkyvämpään rooliin, mikä näkyy vaikkapa Helsingin yliopistossa toimivan digitaalisten ihmistieteiden keskuksen, HELDIGin toiminnassa (ks. Hyvönen 2017: 104; myös Korja 2016: 40–41). Aiemmin ongelmattomat käytänteet – tai sellaisiksi koetut – saattavatkin edellyttää toimintatapojen muutoksia. Lainsäädäntö voidaan myös kokea tutkimuksen vaikeuttajana. Thomas Olsson ja Jukka Hautamäki toteavat *Helsingin Sanomien* jutussa, että esimerkiksi heidän tekoälyyn ja ns. rikkaaseen dataan liittyvässä tutkimushankkeessaan ”*gdpr on hankaloittanut henkilötietojen keräämistä ja käsittelyä*” (Vainio 2019: B14–B16). Tämä siksi, että tietoteknisten sovellusten kehittämisessä ja valtavien datamassojen hyödyntämisessä ollaan vahvasti tekemisissä henkilötietojen kanssa.

Uutta oikeudellista ja tutkimusettistä pohdittavaa tieteen tekemisen arkipäivään tuo tiedepolitiikassa ja tieteen rahoituksessa vallitseva puhe tieteen ja tutkimuksen avoimuudesta, mikä koskee myös tutkimusaineistoja ja niiden avaamista (esim. Jukka 2018: 1–2). On suotavaa, että tiedeyhteisö toimii omalta osaltaan aktiivisesti tutkimuksen avoimuuteen ja tietosuojaan liittyvien kiperien kysymysten ja tulkinnallisten epäselvyyksien kohdalla. Tietosuojavaltuutetun toimisto tietosuojalainsäädännön valvovana viranomaisena on esimerkiksi ottanut päätöksellään kantaa henkilötietoja sisältävän tutkimuksen avoimeen julkaisuun sille tulleen ohjauspyyntöasian takia (tietosuojavaltuutetun päätös 6.3.2017, nro. 3744/41/2016).

Vaikuttaa siltä, että avoin tiede ja tutkimus voidaan toisinaan kokea uhkana henkilökohtaisella tavalla omaksi miellellylle tutkimusaineistolle. Vahva aineiston hallinnan ja avoimeksi saattamisen ohjeistus saattaa tuntua ulkopuoliselta pakkosanelulta.

Muutos on paras, kun se tulee sisältä päin. Humanisteja kannustetaan rohketeen ja ennakkoluulottomuuteen oman tutkimuksensa avoimuudessa, rakentamaan positiivista kierrettä, ”jossa tieteen edistyminen ei ole keneltäkään pois” (Tolonen 2019: 59–60). Tutkijalle voi myös nousta henkinen seinä vastaan jo pelkästään aineistohallinnan suunnittelu- ja selvitystarpeen takia. Tutkija on usein palavasti kiinnostunut tutkimuskysymyksestä, mutta tutkimushankkeen hallinnoinnin pohdinta voi olla toisarvoista ja sen käytännön toteuttaminen voidaan kokea vaikeasti hahmotettavaksi. Lainsäädännön asettamat vaatimukset tulevat tavallisesti esiin melko yleisellä tasolla tutkijoiden eettisissä ohjeissa. Tämä tosiasia voi yksittäisten tutkijoiden kohdalla myös hämärtää lainsäädännön asettamia perustuksia ja vaatimuksia tietelle. Tutkijoiden keskuudessa ei lainsäädäntö ole välttämättä lainkaan selvä (esim. Jukka 2018: 16).

Aineistohallintaan käytetty aika ja panostus ei myöskään ole perinteisesti näkynyt tutkijan ansio- ja julkaisuluettelossa, mikä lisää paineita tuottaa perinteisesti ajateltu, bibliometriikassa huomioitava julkaisu (esim. Salokannel 2011: 82). Tutkimuskysymys ei kuitenkaan keriydy auki ilman aineistoa, ja aineistoa on hallittava. Tässä suhteessa mikään ei ole muuttunut, mutta tiedepolitiikka, rahoittajien vaatimukset, tieteen sisäisen valvonnan ja ohjauksen tulo yleiseen keskusteluun yhdistettynä digitaaliseen toimintaympäristöön edellyttävät aiempaa tietoisempaa aineistohallinnallista otetta kaikilla tutkimusaloilla.

Arkeologian kentät ja oikeudellinen ympäristö

Maaliskuussa 2018 Computer Applications in Archaeology järjesti Twitter-alustalla konferenssin (#CAATCO), jossa käsiteltiin digitulevaisuuden uusia kommunikaatiomuotoja. Veronica Tamorrin ja Elisa

Peregon osuudessa muistutettiin EU:n tietosuoja-asetuksen huomioimisesta myös arkeologiassa: ”A key issue for a connected #archaeology #science is data #security. The #EU General Data Protection Regulation #GDPR is the most important change in data protection law in 20 years. We need to be ready” (Tamorri 2018). Pari päivää ennen EU:n tietosuoja-asetuksen tuloa sovellettavaksi Society for Museum Archaeology tviittasi puolestaan seuraavasti: ”Museums - have you considered the GDPR implications relevant to the deposition of archaeological archives? Do you have data sharing agreements in place with commercial units? Want some advice? SMA looking to produce guidance asap” (Society for Museum Archaeology 2018). Nämä kaksi esimerkkiä osoittavat, että arkeologiankin piirissä tietosuojaan herättiin keväällä 2018; tosin yleinen keskustelu vaikuttaa tyrehtyneen alkumetreille.

Kauas menneisyyteen kurkottavan arkeologian ja henkilötiedon välinen linkki saattaa äkkiseltään tuntua löyhähköltä, mutta kun lähtökohdaksi otetaan arkeologian väljä määritelmä ihmisen ja kulttuurin tutkimuksena materiaalien jäänteiden avulla ilman ajallista rajoitetta, ollaan vahvasti henkilötiedon äärellä.

Arkeologia on myös hyvä esimerkki tarkasteltaessa tieteen tekemisen muutoksia viime vuosikymmeninä metodeineen ja toimintaympäristöineen. Vaikka arkeologia on aina toiminut tavalla tai toisella luonnon-tieteiden ja humanististen tieteiden välimaastossa, viime vuosina poikkitieteellisyys on korostunut ja tiukat tieteiden väliset rajat ovat paukkuneet myös arkeologisten hankkeiden kohdalla. Liuta luonnontieteistä kumpuavia menetelmiä on avannut arkeologiaan aiempaa tarkempia ajoitusmahdollisuuksia. Genetiikan analyysimahdollisuudet ja massadatan hyödyntäminen ovat mullistaneet alan tutkimusta. Arkeologian muutoksesta on kirjoitettu, mutta niiden oikeudellisia vaikutuksia ei artikkeleissa mainita (esim. Taavitsainen 2019: 285–287).

Henkilötietojen käsittelyn huomioimiseen velvoittavat myös monet sellaiset arkeologiset suuntaukset, jotka eivät kohdistu ajallisesti kauas menneisyyteen. Esimerkiksi nykyhetkeen tai lähihistoriaan ajoittuvat arkeologiset tutkimuskohteet ovat jo vakiintuneet nykyisyyden arkeologiaksi (eng. *contemporary archaeology*). Forensisen arkeologian ja osteologian asiantuntijuutta käytetään sotarikosten ja ihmisoikeusrikkomusten tutkinnassa sekä rikos- ja onnettomuustutkimuksissa, joissa tutkimuseettiset näkökulmat korostuvat vainajien kunnioittamisen ja geneettisen tiedon mahdollisuuden takia riippumatta hautausajankohdasta (esim. Ranta 2011; ks. myös SARKS 2017). Digitaalinen yhteisöarkeologia edellyttää niin ikään tutkimusaineiston eettistä arviointia tietosuojan näkökulmasta esimerkiksi silloin kun aineistoa kerätään sosiaalisen median alustoilta (esim. Richardson 2018).

Suurin osa arkeologisesta työstä tehdään muun kuin akateemisten tutkimushankkeiden parissa esimerkiksi rakennustoiminnan ja kaavoituksen takia tehtävissä pelastuskaivauksissa (Huvila & Börjesson 2019: 107). Museoviraston laatimissa kenttätöiden laatuohjeissa on mainittu laatu-työn lähtökohdaksi juuri maankäyttöön ja rakennustoimintaan liittyvä tarve (Museovirasto 2016: 7; ks. myös Lähdesmäki 2018). Oikeuskäytännössä arkeologia esiintyykin tyypillisesti maankäyttöön liittyvissä tapauksissa. Edilex-tietokantahaku ei tuota haksanalla ”arkeologia” yhtään oikeustapausta mutta ”muinaismuisto” tuottaa. Suurin osa ennakkopäätöksistä liittyy tavalla tai toisella maankäyttöön ja rakentamiseen (esim. Turun hovioikeus, päätös 17/114494, asianro R16/1999). Muinaismuistolain suhdetta muuhun lainsäädäntöön on koeteltu myös laivahylkyjen kohdalla. Vrouw Marian tapauksessa käsiteltiin laivahyllyn omistajuutta ja pelastuspalkkiota merilain ja muinaismuistolain risteyskohdassa Turun hovioikeudessa (Turun HO 23.03.2005/787;

ks. myös Kähäri 2005). Viranomaisen hallintomenettelyyn ja kaupalliseen toimintaan liittyy puolestaan ns. samppanjahyllyn tapaus, josta tehtiin kantelu oikeuskanslerille ja johon apulaisoikeuskansleri antoi huomautuksen Ahvenanmaan maakunnan hallitukselle (OKV 613/1/2012).

Vaikka arkeologiaan liittyen ei löydy henkilötietojen käyttöä puntaroivaa oikeuskäytäntöä, muista ihmistieteistä niitä löytyy. Esimerkkinä voidaan mainita tuore Turun hovioikeuden ratkaisu, jossa oikeustieteestä maisterintutkintoa tekevälle henkilölle ei myönnetty lupaa käsitellä salassa pidettäviä arkaluonteisia henkilötietoja pro gradu -työssään. Turun hovioikeus pohti käsittelyssään lupaa hakevan henkilön tieteellistä pätevyyttä käsitellä hyvin arkaluonteista tietoa sisältävää aineistoa ja tuli siihen tulokseen, että maisterivaiheessa oleva henkilö ei ole vielä ole osoittanut tarvittavaa tieteellistä pätevyyttä, eikä hänellä ole vielä tarvittavaa kykyä käsitellä pyytämäänsä tietoja asianmukaisella tavalla (Turun HO 15.1.2019/29).

Tutkimuksen tieteellisyyden arviointi onkin keskeistä pohdittaessa tutkimukseen liittyviä oikeudellisia seikkoja, sillä vain tieteelliseen tutkimukseen sovelletaan esimerkiksi henkilötietojen käsittelyvaatimusten poikkeuksia (Jukka 2018: 3–9). Etukäteisarviointia tehdään keskeisesti julkisuuslain asiakirjan julkisuutta koskevan sääntelyn perusteella. Jälkikäteen tieteellisyyden arviointi on puolestaan tiedeyhteisön toimintaa. Museovirasto arvioi arkeologisen tutkimuksen laatua etukäteen myöntäessään tai evätessään sille tulleen tutkimuslupahakemuksen, joka on tehtävä sekä tieteellisen että muun kajoavan kenttätöyöhanke kohdalla (Museovirasto 2016: 13). Tässäkin tieteellisyyden lopullinen punnitseminen jää tiedeyhteisön jälkikäteiseen arviointiin.

Tieto ja laki – oikeus tietoon, tieteen etiikka

Tutkimukseen liittyvät oikeudelliset kysymykset tulevat tyypillisesti esiin tutkijan etiikassa tai tekijänoikeuksissa. Tämä näkyy myös *Muinaistutkijassa* julkaistuissa artikkeleissa (esim. Sorvali 2007; Schauman-Lönnqvist 2007; Uotila 2007; Salo & Kivikero 2010). Opetus- ja kulttuuriministeriön asettama asiantuntijaelin, tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) on julkaissut hyvää tieteellistä käytäntöä käsittelevän vahvasti tieteelliseen vilppiin keskittyvän julkaisun, joka velvoittaa siihen sitoutuneita organisaatioita ja tutkijoita (TENK 2013). Konkreettisia toimenpiteitä ei anneta vaan ne jätetään tutkijoiden ja tutkimusorganisaatioiden ratkaistaviksi. Hyvän tieteellisen käytännön keskeisissä lähtökohdissa mainitaan yleisluonteisesti tiedonhallinta ja tietosuojaa (TENK 2013: 6–7).

Henkilötietojen suoja – eli tietosuojaa – on erityisen vahva, kun tällaisia tietoja käsitellään. Henkilötiedon ja tutkimuksen suhde on perus- ja informaatio-oikeudellisesti tarkasteltuna jännitteinen. Toisaalta siinä punnitaan oikeutta omiin tietoihin (tietosuojaa) ja toisaalta oikeutta yhteiskuntaa koskeviin tietoihin (tieteen vapaus) (esim. Ketola 2014: 8). Tietosuojaa kytkeytyy yksilön perusoikeuksiin Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8 artiklan 1 kohdan (2012/C 326/02) sekä Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen (SEUT) 16 artiklan 1 kohdan mukaisesti. Suomen perustuslain mukaan ”henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla” (PL 731/1999, 10.1 §), kuten juuri tietosuojalailla ja tietosuojaa-asetuksella. Perustuslakiin ankkuroituu perusoikeustasolla myös tieteellisen tutkimuksen vapaus (16.3 §) sekä julkisen vallan velvollisuus turvata tämä oikeus (22 §). Tieteen vapautta turvataan lainsäädännössä myös siten, että tieteellisessä tutkimuksessa ei sovelleta kaikkia tietosuojaa-asetuksessa säädettyjä

henkilötiedon käsittelyn vaatimuksia (tietosuojalaki 27.1 §), mihin palaan jäljempänä.

Tutkijan ja tutkimuksen näkökulmasta yksilön henkilötietoa ja sen käsitteilyä punnitaan tutkimusaineistona. Tällöin henkilötieto voidaan jäsentää informaatio-oikeudellisen periaatteen mukaisesti yhteiskuntaa koskevaksi tiedoksi, johon tutkijalla on oikeus. Tutkimuksen lopputulos, joka on tyypillisesti julkaisu, voidaan puolestaan jäsentää yksilön kannalta niin ikään yhteiskuntaa koskevaksi tiedoksi, johon yksilöllä on oikeus. Kun tutkimus realisoituu viimeistään julkaisuun, yksilön, henkilötiedon, tutkimuksen ja tutkimustuloksen muodostama ympyrä ikään kuin sulkeutuu: yksilön oikeushyvään kuuluvaa henkilötietoa hyödyntänyt tutkimus tuottaa yhteiskuntaa koskevaa tietoa, johon yksilöllä on oikeus.

Avoimen tieteen tavoitetilaa ilmaistaan yleisesti lauseella ”as open as possible, as closed as necessary”, mikä pakottaa myös huomioimaan lainsäädännölliset vaatimukset. Tieteellisen tutkimuksen avoimuus on sekä EU:n että kansallisen tiedepolitiikan keskeisiä kysymyksiä. Nykykeskustelussa mielenkiintoiseksi nousee se, mihin ”tutkimuksen osaan” oikeus suoranaisesti kohdistuu ja millaisista oikeuksista käytännössä puhutaan. Tutkimuksen julkaisun avoimuus eroaa oikeudellisestikin tarkasteltuna tutkimusaineiston avoimuudesta. Suomessa eri ministeriöiden asettamat työryhmät ovat tarkastelleet julkisin varoin tuotettujen aineistojen avaamista joko pelkästään tutkijayhteisölle tai myös kansalaisille (Salokannel 2011: 71–72). EU:n tasolla julkisin varoin tuotetun tiedon vapaata saatavuutta on linjattu useaan otteeseen ja myös varsin painokkaasti, kuten esimerkiksi komission toteamus vuodelta 2007 osoittaa: ”[...] *fully publicly funded research data should in principle be accessible to all*” (COM 2007: 56). Nykykäytäntöä kuvaa hyvin se, että EU:n tutkimusrahoituksen piirissä oleville hankkeille on ohjeistus tieteellisen tutkimuksen

avoimen saatavuuden ja käytettävyyden periaatteisiin ja käytäntöihin, joihin rahoitettavien hankkeiden on sitouduttava (esim. ERC Guidelines 2017).

Henkilötieto ja sen käsittely

Jotta voimme arvioida henkilötiedon ja arkeologian käytännön risteämiskohtia, on pysähdyttävä hetkeksi henkilötiedon ja muutamien siihen liittyvien termien määritelmiin. Legaalimääritelmän mukaan henkilötietoja ovat kaikki tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyvät tiedot (tietosuoja-asetus 4 artikla 1 kohta). Tietosuoja-asetuksen mukaan tunnistettavissa oleva henkilö – eli ”rekisteröity” asetuksen terminologian mukaan – ”voidaan suoraan tai epäsuorasti tunnistaa erityisesti tunnistetietojen, kuten nimen, henkilötunnuksen, sijaintitiedon, verkkotunnistietojen taikka yhden tai useamman hänelle tunnusomaisen fyysisen, fysiologisen, geneettisen, psyykkisen, taloudellisen, kulttuurillisen tai sosiaalisen tekijän perusteella” (4 artikla 1 kohta). Erityistä suojaa edellyttäviä eli arkaluonteisia henkilötietoja ovat tiedot, joista käy ilmi henkilön poliittinen suuntaus, ammattiin liittyminen, jäsenyys, uskonnollinen tai filosofinen suuntaus, terveys, geneettiset ja biometriset tiedot ja seksuaalinen suuntautuminen tai käyttäytyminen (tietosuoja-asetus 9 artikla 1 kohta).

Henkilötieto ei siten rajaudu nimen, yhteystietoihin tai henkilötunnukseen. Asetukseen kirjattu lista räjäyttää henkilötiedon potentiaalin maailmassa, jossa kuvat, tietokannat, julkaisut tai some-kirjoitukset ovat vapaasti ja nopeasti saatavilla verkkovälitteisesti. Henkilötiedon muodostumisessa onkin syytä kiinnittää huomio siihen, että jos tietoa yhdistelemällä henkilön pystyy tunnistamaan, kyseessä on henkilötieto. Tunnistettavuus voi ulottua vaikkapa henkilön omistamaan autoon (rekisterinumero), kotieläimiin (lemmikkieläimen

eläinlääkäritiedot) tai perinnöllisiin tekijöihin (isoisoisovanhempien perinnölliset sairaudet).

Anonyymiä tietoa ei pidetä henkilötietona, jolloin siihen ei sovelleta tietosuoja-asetusta (tietosuoja-asetus, johdanto-osan kohta 26). Kun henkilötieto anonymisoidaan esimerkiksi tilastollisin menetelmin, sitä ei lähtökohtaisesti voida enää palauttaa sellaiseksi tiedoksi, jonka avulla henkilö olisi tunnistettavissa. Anonymisoinnin on oltava peruuttamatonta. Tämä vaatimus koskee siten myös kyseisiä henkilötietoja alun perin käsitellyttä ja anonymisoinnin tehnyttä osapuolta, jota lakitermein kutsutaan rekisterinpitäjäksi. Sen sijaan pseudonymisoituun tietoon sovelletaan tietosuoja-asetusta ja -lakia, sillä pseudonymisoitu tieto voidaan yhdistää tiettyyn henkilöön lisätietoja käyttämällä (tietosuoja-asetus 4 artikla 5 kohta). Anonymimin ja pseudonymimin tiedon välinen ero on tutkimuksessakin tärkeä muistaa (esim. tietosuojavaltutetun päätös 6.3.2017, nro. 3744/41/2016).

Kaikessa henkilötietojen käsittelyssä tulee noudattaa lakia, myös tieteellisessä tutkimuksessa. Lainmukaisuuden lisäksi henkilötietojen käsittelyyn liittyy useita muita yleisiä periaatteita ja vaatimuksia. Näitä ovat kohtuullisuus ja läpinäkyvyys, käyttötarkoitussidonnaisuus, tietojen minimointi, täsmällisyys, säilytyksen rajoittaminen sekä eheys ja luottamuksellisuus (tietosuoja-asetus 5 artikla 1 kohta a–f alakohdat). Tietosuojalain mukaan (27.1 §) akateemisen ilmaisun tarkoituksia varten sovelletaan näistä kohdista lainmukaisuuden, asianmukaisuuden, läpinäkyvyyden, käyttötarkoitussidonnaisuuden sekä eheyden ja luottamuksellisuuden vaatimuksia. Toisin sanoen tieteellisessä tutkimuksessa tulee noudattaa henkilötietojen käsittelyssä lakia ja toimia asianmukaisesti ja henkilötietojen kohteen kannalta läpinäkyvästi ja turvallisesti. Tietoja pitää hallinnoida sekä teknisesti että organisatorisesti siten, että ne suojataan luvattomalta ja lainvastaiselta käsittelyltä eivätkä ne vahingoitu, häviä tai

tuhoudu. Tietojen pitää lisäksi olla kerätty tiettyä tarkoitusta varten.

Lähtökohtaisesti tutkittavan suostumus on saatava. Tietosuojalain esitöissä todetaan kuitenkin tieteellisen tutkimuksen osalta, että tietosuoja-asetuksen 89 artiklan 2 kohdan perusteella voidaan rajoittaa yksilön oikeutta omiin tietoihin ”*jotta ei tarpeettomasti vaaranneta tieteellisten ja historiallisten tutkimustarkoitusten toteutumista*” (HE 9/2018 vp, s. 115). Tietosuojalain 31.1.§:n mukaan voidaan siten tarvittaessa poiketa yksilön oikeuksista päästä omiin tietoihin, oikaista tietoja sekä rajoittaa ja vastustaa niiden käsittelyä (tietosuoja-asetus 15, 16, 18 ja 21 artiklat). Poikkeusten soveltamiseen edellytetään asianmukaista tutkimussuunnitelmaa ja vastuuhenkilöä tai -ryhmää. Lisäksi tietoja saa käyttää tai luovuttaa ainoastaan tieteelliseen tutkimukseen, eivätkä ne saa paljastua ulkopuolisille (tietosuojalaki 31.1 §).

Arkaluonteisten tietojen käsittely on tietosuoja-asetuksen 9 artiklan mukaan lähtökohtaisesti kielletty. Tieteellinen tutkimus muodostaa tässäkin poikkeuksen, mutta tarvittavia suojatoimia henkilötietosuojan turvaamiseksi on noudatettava huolellisesti (tietosuojalaki 6.1–2 §; tietosuoja-asetus 9 artikla 2 kohta j alakohta). Tietosuoja voi toimia myös vallankäytön välineenä erityisesti arkaluonteisten tietojen osalta (Juvonen 2014: 140). Juvonen pohtii seksuaalisen suuntautumisen salassapidon lakisäänteisyyden kautta kysymyksiä tutkimusaineistojen saatavuudesta, tutkimusteemojen valinnasta, tutkimuksen arvioinnin mahdollisuuksista ja muistiorganisaatioiden vastuusta. Kun esimerkiksi tutkija haluaa tutkimustaan varten viranomaistietoa, josta käy ilmi seksuaalinen suuntautuminen, tällaista tietoa ei välttämättä löydy tai tutkija ei saa sitä käyttöön. Tai kun arkaluonteista tietoa sisältävä aineisto esimerkiksi anonymisoidaan, sen uudelleen käyttö vaikeutuu, eikä tutkijan tekemiä tulkintoja voida varmentaa. Tietojen radikaali avaaminen mahdollistaisi Juvosen mukaan tutkimuk-

seen tietojaan luovuttaneiden henkilöiden mahdollisuuden tarkistaa itseään koskevat tiedot, ja heillä olisi ”*toimivat väylät haastaa tai kiistää tutkijoiden tekemät tulkinnot heidän elämästään*” (Juvonen 2014: 142). Juvonen nostaa tietosuoja-asetuksen kysymykseksi vallasta, jossa vastakkain asettuvat tutkijan valta päättää lainsäädännön vaatimusten mukaisesti tutkimusaineiston salassapidosta ja tutkittavan valta päättää oman henkilötietonsa avoimuudesta (Juvonen 2014: 143).

Lainsäädäntö ja eettinen ohjeistus määrittelevät tutkimuskäytäntöjä. Eettiset ohjeet eivät ole lainsäädännön taseisia velvoitteita, mutta ne toimivat ns. pehmeänä sääntelynä (*soft law*). Esimerkiksi tietosuoja-asetuksen luvussa 33 on viitattu tieteen eettisiin standardeihin, joiden noudattaminen mahdollistaa henkilön antamaan tietonsa tutkimuksen käyttöön ilman, että tutkimushanke on täysin yksityiskohtaisesti määritelty. Suomessa TENK on linjannut henkilötietojen käsittelyä humanistisille tutkimusaloille suunnatussa ohjeessaan (TENK 2009), jota ollaan päivittämässä tietosuojalainsäädännön uudistamisen takia. Päivitetyt ohjeistuksen luonnosta esiteltiin etiikan päivillä 13.3.2019 Helsingissä (Kuula-Luumi 2019). Vaikka ohjeen esittelyssä mainitaan tutkittavien kohtelu ja oikeudet sekä henkilötietojen käsittely, siinä myös todetaan, että ohje ei sovi henkilötietojen käsittelyyn; niiden osalta tutkijan tulee noudattaa oman organisaation tietosuojaohjeita. Ohjeen sisältöä on luonnosvaiheessa vaikea avata ja kommentoida tämän enempää.

Arkeologian alan eettisessä ohjeistuksessa huomioidaan henkilötietoihin liittyvät erityisvaatimukset linjassa lainsäädännön kanssa: ”*Jos tutkimukset kohdistuvat aineistoihin, jotka koskevat identifioitavissa olevia ihmisiä tai heidän jälkeläisiään, tutkimusaineiston hankinnassa, käsittelyssä, säilytyksessä ja julkaisussa tulee noudattaa tapoja, joissa yksittäiset henkilöt eivät ole ilman heidän lupaansa identifioitavissa. Tut-*

kimustuloksia julkaistaessa on huolehdittava tunnistettavien yksilöiden kunnioittavasta kohtelusta” (SARKS 2017, kohta 5). Ohjeistus on tässäkin hyvin yleisluonteinen.

Millä tavoin tietosuojalainsäädäntöön ja tieteen sekä arkeologian sisäisiin eettisiin ohjeisiin kirjattu vaatimus näkyy käytännössä? Onko arkeologian arjessa seikkoja, joita ei tule tietosuojan kannalta pohdittua? Yksityiskohtaisia ohjeita ei tässäkään artikkelissa anneta, sillä tutkimuksen arjessa on valtavasti muuttujia, joita olisi syytä kartoittaa systemaattisesti. Sen sijaan nostan esiin joitain tietosuojan kannalta kriittisiä tutkimuksen alueita, mikä auttaa selkeyttämään kokonaiskuvaa ja tarjoaa eväitä jatkokeskusteluun.

Arkeologia ja DNA

Vaikka tutkimushanke ei lähtökohtaisesti sisältäisi salassapidon alaisia henkilötietoja, hankkeesta syntyvät tiedot tai tietokannat voivat tuottaa yllätyksiä. Geneettisen perimän analyysi alkaa olla arkeologian arkipäivää, jota esitellään myös tieteen yleistajuisissa julkaisuissa (esim. Mutanen 2019). Perimää voidaan analysoida arkeologisesta aineistosta – luista, kudoksista tai vaikkapa ”kivikauden purkasta” eli purupihkasta – jo hyvinkin tarkasti (esim. Kashuba et al. 2018; Moilanen 2019). Kun kyseessä on ihmisperäinen jäännös, ollaan tekemisissä arkaluonteisen henkilötiedon kanssa. Tämä on täysin yksiselitteisesti ilmaistu tietosuojasetuksessa (artikla 9 kohta 1), eikä tulkinnan varaa enää ole kuten aiemmin (29 artiklan mukainen tietosuojaryhmä, Geneettisiä tietoja käsittelevä valmisteluasiakirja 12178/03/FI WP 91). Quinn & Quinn toteavatkin tietosuojasetuksen selkeyttäneen suhtautumista geneettiseen tietoon. Samalla se kuitenkin aiheuttaa geneettistä tietoa tuottavaan tai käsittelevään tutkimukseen tietosuojavaatimuksia, joihin ei ole yksiselitteistä ratkaisua (Quinn & Quinn 2018: 1000).

Aineiston iällä ei ole merkitystä toimintaympäristössä, jossa geneettisen datan määrä ja otantaryhmät ovat valtavia ja tietojen yhdistämisen ja analyysin mahdollisuudet ovat kasvaneet räjähdysmäisesti (Quinn & Quinn 2018: 1001–1003). Myös muinaisDNA:n määrittely potentiaalisesti arkaluonteiseksi tiedoksi on tällöin perusteltua. Geneettinen tieto on ainutlaatuista ja pysyvästi yksilön identifioivaa, mutta tämän lisäksi se sisältää tietoa yksilön sukulaisista. Toisin sanoen, vainajan perimä sisältää tietoa elossa olevista ihmisistä. On myös muistettava, että muinaisten ihmisjäänteiden analyysissä voidaan toisinaan olla tekemisissä elossa olevien henkilöiden geneettisen tiedon kanssa jäänteiden käsittelyssä tapahtuneen kontaminaation takia. Tämän vuoksi muinaisjäänteiden käsittelyssä tulee noudattaa äärimmäisen huolellisesti suojatoimia (esim. Salo et al. 2011: 52).

Pääsyä geneettiseen aineistoon voidaan rajoittaa hallinnollisesti sallimalla käyttö vain tietyt kriteerit täyttävälle tutkimusryhmälle sekä käyttösovimuksin. Julkisesti saatavilla olevaa geneettistä aineistoa on perinteisesti myös anonymisoitu poistamalla siitä kaikki henkilöön liittyvä tieto, kuten nimi, maantieteelliset paikkatiedot, terveyttä koskevat tiedot yms. Tietosuojalainsäädäntö ei lähtökohtaisesti koske anonymisoitua tietoa, kuten aiemmin jo todettiin, mutta on kuitenkin kyseenalaista, kuinka anonyymiä anonyyminä pidetty tieto lopulta on. Henkilötietojen syntyä on vaikea ennakoida nykyisen massadatan, genetiikan ja aineistojen digitaalisen käyttöympäristön ja alati muuttuvien sovellusten aikakaudella. Monet tutkimushankkeet käyttävät ja tarvitsevat geneettistä aineistoa siten, että dataa voidaan yhdistää erilaisiin tietokantoihin ja -aineistoihin. Tämä avaa mahdollisuuden henkilötiedon syntyyn, vaikka tutkimuksen alkumetreillä tällaista tilannetta ei vielä osata odottaa. Teknologian ja algoritmien alati kasvava teho voima lisäävät epävarmuutta, miten geneettisen tiedon anonyymisyys voidaan turvata (Quinn & Quinn 2018: 1002–1003).

Koska geneettisen aineiston anonymisointi on kyseenalaista, tällaiseen aineistoon sovelletaan tietosuojaa-asetusta. Tutkimusaineiston tulee olla asianmukainen eli ei sen laajempi kuin mitä tutkimus edellyttää, tutkimussuunnitelmassa tulee ilmaista henkilötietoa sisältävän aineiston käytön perustelut tarkoin eikä aineistoa tule säilyttää pidempään kuin se kyseisen tutkimuksen kannalta on tarpeellista. Quinn & Quinn (2018: 1006–1012) toteavat, että edellä lueteltuihin vaatimuksiin sisältyy tieteellisen tutkimuksen kannalta vaikeita kysymyksiä. Tieteelliseen tutkimukseen liittyy keskeisesti yllätyksellisyyden mahdollisuus. Tutkimuksessa voi tulla esiin uudenlaisia tutkimuskysymyksiä, joita ei suunnitelmassa ole voinut ennakoita. Aineiston laajuuden tai säilytysajan määrittely ei sekään ole yksiselitteistä suunnitteluvaiheessa. Aineiston anonymisointi voi hankaloittaa tutkimuksen innovatiivisuutta tai tiukat käyttöehdot voivat vaikeuttaa aineiston jatkokäyttöä. Tieteelliseen tutkimukseen liittyy niin ikään tulosten toistettavuuden ja tarkistuksen vaatimus, mitä ei voida toteuttaa, mikäli aineisto on osin jo tuhottu. Lakisääteisen vaikutusarvioinnin uskottava laatiminen on hankalaa nykyisenkaltaisessa tilanteessa, jossa tekniikka ja tutkimusmenetelmät muuttuvat valtavasti. On perusteltua kysyä, kuinka hyvin tällaiseen vaatimukseen voidaan vastata (Quinn & Quinn 2018: 1008). Koska käytännössä ei voida varmistaa geneettisen tiedon anonyymiutta, tietosuojavaltuutettu onkin ottanut päätöksessään kannan, ettei geneettistä aineistoa pidä julkaista avoimena tietona (tietosuojavaltuutetun päätös 6.3.2017, nro. 3744/41/2016; ks. myös Quinn & Quinn 2018: 1002–1004).

Tutkimusaineiston avoimuuden tavoitteet, geenitutkimus ja perinteiset toimintamallit näkyvät myös oikeuskäytännössä. Susien/koirasusien genotyyppidatan hyödyntämiseen liittyvä KHO:n ennakkopäätös (26.3.2018/1443) ei liity henkilötietojen suojaan, mutta se on hyvä esimerkki tilanteesta,

jossa tutkimuslaitokset joutuvat enenevässä määrin puntaroimaan tutkimusaineiston jakamisen perusteita. KHO:n ratkaisemassa tapauksessa henkilö A oli pyytänyt Oulun yliopistolta käyttöönsä tiettyä eläimiin liittyvää genotyyppidataa, jota hän olisi voinut hyödyntää rikostuomioistuimen käsittelyssä olevassa rikosasiassa puolustuksen hyväksi. Asia eteni Pohjois-Suomen hallinto-oikeuden kautta korkeimpaan hallinto-oikeuteen, jossa pidettiin voimassa Oulun yliopiston päätös olla myöntämättä kyseistä aineistoa A:n käyttöön. Asiassa sovelletun julkisuuslain mukaan tutkimussuunnitelmat ja tutkimuksen perusaineistot ovat salassa pidettäviä viranomaisen asiakirjoja (julkisuuslaki 621/1999, 24.1 § 21 kohta). Lainvalmistelun esitöissä lainkohdan perusteeksi on mainittu muun muassa tutkimus- ja kehitystyön suojaaminen (HE 30/1998 vp). Asiassa oli myös perusteltu aineiston käyttöoikeiden epäämistä sillä, että kyse ei ollut tieteellisestä tutkimuksesta ja että A:ta ei pidetty tieteellisesti pätevänä käsittelemään pyytämäänsä aineistoa esittämällä tavalla. Jos tämän esimerkkitapauksen eläinperäisen aineiston sijaan kuvitellaan ihmisperäinen geneettinen aineisto, jouduttaisiin tapausta punnitsemaan myös tietosuojan ja arkaluonteisen tiedon kannalta.

Nykyisyyteen ja lähihistoriaan kohdistuvat arkeologiset hankkeet: suostumus

Tutkittavalta on lähtökohtaisesti pyydettävä suostumus selkeästi yksilöityyn tutkimukseen, mutta esimerkiksi geneettisen massadatan kohdalla suostumuksen pyytäminen ei ole mahdollista. Tämä luonnollisesti pätee myös menneen tutkimukseen, jossa varsinainen tutkimusaineisto ei välttämättä olisi tietosuojan piirissä, vaikka sen kautta syntyvä tieto olisikin. Tilanne on toinen nykyisyyteen kohdistuvassa arkeologisessa tutkimuksessa. Nykyisyyteen kohdistuvissa

ihmistieteissä tutkittavien suostumuksen kysyminen on tutkimuseettistä rutiinia, mutta tämäkään ei ole aina yksiselitteistä tai ongelmattonta johtuen aiemmin mainituista syistä. Koska suostumus pitää lain mukaan saada mahdollisimman yksilöityyn ja tarkkaan suunniteltuun tutkimukseen myös aineistohallinnan osalta, liikutaan usein epävarmalla maaperällä: tieteelliseen tutkimukseen kuuluu aina jonkin asteinen epävarmuus tutkimuksen kulusta ja tuloksista.

Vuonna 2003 maanjäristys tuhosi Iranissa Bamin kaupungin savitiiliset rakennukset maan tasalle ja lähes 30 000 ihmistä menehtyi. Viisi vuotta katastrofin jälkeen joukko arkeologeja ja etnografeja tutki kuutta raunioitunutta taloa ja sen menehtyneiden perheiden yksityiselämää. Etnoarkeologisessa hankkeessa ei tutkittu maanjäristyksen aiheuttamaa materiaalista tuhoa vaan ihmisten reaktioita heidän kohdattuaan katastrofin (Yazdi 2010: 32). Tietosuojasta huolehdittiin elossa olevien sukulaisten takia. Heidän kanssaan tehtiin kirjalliset sopimukset ja heille annettiin mahdollisuus asettaa ehtoja esimerkiksi kenttätutkimuksen kestosta ja läsnäolosta kenttätöiden aikana (Yazdi 2010: 34). Projektista kertovan artikkelin perusteella suostumukseen päätyneestä prosessista tai sopimuksen tarkemmasta sisällöstä ei muodostu selkeää kuvaa. Olisi mielenkiintoista ja hyödyllistä tietää, millä tavoin vainajien sukulaisia informoitiin siitä, että kenttätöitä saattaisivat paljastaa arkaluonteisia tietoja. Oliko sukulaisille jätetty esimerkiksi jonkinlainen takaportti, jos löytyisi sellaista tietoa, joka koskee heitä itseään ja jonka he kokisivat epämiellyttäväksi? Aineistossa on hyvinkin voinut tulla vastaan myös sellaista henkilötietoa, joka koskee muita kuin suostumuksensa antaneita sukulaisia. Tällaisessa tutkimuksessa aineiston julkaisuun ja hallintaan on suostumuksesta huolimatta kiinnitettävä erityistä huomioita, ja koko suostumusprosessista olisi hyvä käydä rutiininomaisestikin yleistä keskustelua.

Toisen tyyppinen tutkittavan suostumukseen liittyvä esimerkki koskee yhteisöarkeologian ja digitaalisen toimintaympäristön kenttää. Richardson (2018) tarkastelee tutkimusta, jossa aineistoa kerätään myös erilaisilta sosiaalisen median alustoilta erilaisiin tarkoituksiin tutkimusaineistosta tutkimusmetriikkaan (eng. *digital public archaeology, DPA*). Yksityisyys, digitaalinen valvonta (*digital surveillance*) ja verkkohäiriköinti (*online abuse*) ovat vakavasti otettavia oikeudellisia ja eettisiä kysymyksiä. Richardson muistuttaa, että vaikka sosiaalisen median alustojen käyttäjät ovat hyväksyneet eri alustojen hyvinkin väljät käyttöehdot, tutkijoiden on silti pohdittava suostumusta tutkimuseettisestä näkökulmasta. Millä tavoin voidaan hyödyntää julkista aineistoa ilman että aiheutetaan mahdollisesti haittaa yksilölle? Onko mahdollista ja tarkoituksenmukaista saada tutkimuksessa mukana olevilta suostumus? Jos yksilöidyn suostumuksen pyytäminen osoittautuu vaikeaksi, kuinka tähän tulisi tutkimuksessa suhtautua? Olisi tärkeä varmistaa, että vaikkapa arkeologiaan liittyvien sivustojen keskusteluun osallistuvat henkilöt ymmärtävät tutkijoiden käyttävän heidän kommenttejaan tutkimusaineistona. Muodollinen suostumus, usein käyttäjän automaattinen rastitus ”hyväksyn käyttöehdot” -ruutuun, ei pyyhi pois tutkijan vastuuta. Suostumuksen merkitys ja ymmärrys tulee ottaa vakavasti (Richardson 2018: 65–66).

Yhteisöllisyys ja yleisön osallisuus ovat nousseet tieteellisissä hankkeissa tärkeään asemaan vähintäänkin vaikutuksen arvioinnin näkökulmasta. Tutkimusaihetta tai -kohdetta ympäröivä yhteisö, on se verkkomaailmassa tai maantieteellisesti rajatussa tilassa, on tutkimuksessa huomioitava tietoisesti erityisesti silloin, kun käsitellään arkaluonteista tietoa. Tähän pyrittiin kööpenhaminalaisen Assistentin hautausmaan arkeologisessa kaivauksessa, joka toteutettiin kaavoitusyhtiön. Hautausmaa oli aktiivikäytössä erityisesti 1800-lu-

vulla, ja vielä 1990-luvulla sinne haudattiin tuhkauurnia. Koska vainajien jäänteet piti identifioida uudelleen hautausta varten ja koska osa vainajista pystyttiin yhdistämään vielä elossa oleviin ihmisiin, oli erityisesti hankkeen raportoinnissa pohdittava suostumusta ja tietosuojaa (Anthony 2016: 29–30). Tähän ei kuitenkaan hankkeen suunnitteluvaiheessa oltu paneuduttu tarpeeksi. Jälkikäteen arvioitaessa hankkeessa ei ymmärretty myöskään mahdollisuutta avoimeen keskusteluun yhteisön kanssa. Tutkijat ja hankkeen muut vastuuhenkilöt olivat päättäneet suojella näkyvällä paikalla sijaitsevaa ja asianmukaista kunnioitusta edellyttävää kohdetta ulkopuolisilta katseilta. Yleisö ei saanut seurata kaivauksia, pääsyä alueelle rajoitettiin tiukasti ja vainajat pyrittiin haudamaan muualle mahdollisimman nopeasti (Anthony 2016: 21–22, 34–35). Käytännön toteutus ei vastannut avoimuuden ja osallistamisen tavoitteisiin (Anthony 2016: 27). Kun hanketta jälkikäteen esiteltiin muille tutkijoille ja laajemmalle yleisölle, se herätti suurta kiinnostusta ja innostusta. Lähimenneisyydessä kuolleiden, identifioitavissa olevien vainajien kudosjäänteet herättivät myös vastenmielisyyttä (Anthony 2016: 35). Tämänkaltaiset lähimenneisyyden vainajiin kajoavat hankkeet pakottavatkin tutkijoita tarkastelemaan kriittisesti toimintatapojaan, suhdettaan ympäröivään yhteiskuntaan, yhteiskunnan suhdetta ihmisjäänteitä konkreettisesti tutkiviin tietesiin sekä näihin liittyviin eettisiin ja oikeudellisiin kysymyksiin.

Lopuksi

Tiedon määrän räjähdysmäinen kasvu, teknologiset ratkaisut ja näihin elimellisesti liittyvä lainsäädäntö ovat keskeisessä asemassa, kun puhutaan tieteen avoimuudesta, aineiston jakamisesta ja tieteenalojen välisten raja-aitojen purkamisesta. Kaikilla tieteen aloilla olisi syytä keskustella mahdollisimman konkreettisesti tiedon

siiloutumisen ongelmasta, mikä ovat arkistotutkimuksen keskustelun arkipäivää. Tutkijan on tunnistettava tutkimukseen kohdistuvat eettiset ja oikeudelliset vaatimukset ja otettava kantaa aineistohallintaan tutkimushankkeen alkumetreiltä lähtien. Tutkimuseettiseen ohjeistukseen ja tutkimuksen käytännön käsikirjoihin on kiinnitettävä huomiota (esim. Richadrson 2018: 67–69). Lainsäädännön kieli on yleistä ja raskasta: sen tulkinta ilman alan asiantuntemusta voi osoittautua työlääksi.

Digitaalinen toimintaympäristö on arvaamaton, kuten syksyn 2018 Traficom (ent. Trafi) tietosuojakohu osoittaa. Tuolloisen Traficomin kuljettajatietopalvelusta saattoi kuka tahansa saada selville muiden henkilöiden henkilötietoja enemmän kuin oli tarpeen, eikä virastossa osattu tätä mahdollisuutta ennakoida (esim. Naalisvaara 2018). Traficom tapausta on erityisen hämmentävä siksikin, että liikenne- ja viestintävirasto Traficom toimintakenttään kuuluu mm. kyberturvallisuus, mutta tietosuojan varmistaminen ei tällaisellekaan asiantuntijaorganisaatiolle ole yksinkertaista. Jos Traficom kaltaisen toimijan tietosuojan varmistaminen on pettänyt, millaiset tulevaisuuden näkymät odottavat poikkitieteellisyyttä peräänkuuluttavia tutkimusryhmiä, jotka sellaisenaan saattavat toimia vain lyhyehköjä ajanjaksoja? Jos tutkimuksella ei ole suurta tai vakiintunutta tutkimuslaitosta taustalla, millaista aineistohallinnallista osaamista voidaan realistisesti edellyttää? Tutkimuslaitosten hallintoa on karsittu viime vuosina raskaalla kädellä, jolloin väistämättä tingitään myös tutkimuksen keskeisen tukitoimen toteuttamisesta, kun päinvastoin nyt sellaiseen tulisi panostaa.

Tietosuojaan liittyvä keskustelu ja lainsäädäntö on perinteisesti ollut teknologiakeskeistä, ja tietoon ja tiedonhallintaan liittyvä eettinen pohdinta on usein suuntautunut it-alan etiikan alueelle (esim. Ketola 2014: 14; Koulou 2018: 844, 857; Kefi 2015: 1). Onkin siis kiinnitettävä tietoisesti huomiota

siihen, ettei keskustelu typisty teknologiaan. Asiakirjahallinnan näkökulmasta on mielenkiintoista, kuinka pölyisten papereiden ja pimeiden arkistoluolien mielikuva tuntuu korvautuneen dynaamisella, it-vetoisella tietohallinnalla, joka herättää jopa yleistä mielenkiintoa ja keskustelua. Tekniikkavetoinen tietohallinta hahmotetaan hyvin toimivan yhteiskunnan peruspilariksi, mutta asiakirjahallinto tai arkistointi eivät tunnu herättävän haukotusta suurempaa huomiota. Itse asiahan ei ole muuttunut: asiakirjahallinta ja arkistotoimi toimivat tiedon hallinnan ytimessä (esim. Henttonen 2014: 10–25).

On ensiarvoisen tärkeää, että lainsäädännön ja teknologian risteävää keskustelua käydään kaikkien tieteenalojen puitteissa ja tavalla, joka avautuu myös muille kuin it-alan asiantuntijoille. On puhuttava sisällöstä, eikä keskittyä yksinomaan tai korostuneesti muotoon ja tekniikkaan. Eri tutkimusalojen sisältöjen (tutkimuskohteet, metodit, teorialat, arjen käytännöt), teknologian ja lainsäädännön kokonaisvaltaiselle tarkastelulle on tarve.

Bibliografia

Oikeuslähteet

(ks. <http://www.finlex.net/fi/>)

Lainsäädäntö

Euroopan unionin perusoikeuskirja, 2012/C 326/0

Euroopan unionin toiminnasta tehty sopimus (SEUT)

HE 30/1998 vp

HE 9/2018 vp

Julkisuuslaki 621/1999

Perustuslaki (PL) 731/1999

29 artiklan mukainen tietosuojaryhmä, Geneettisiä tietoja käsittelevä valmisteluasiakirja 12178/03/FI WP 91

Tietosuoja-asetus 679/2016/EU

Tietosuoja laki 1050/2018

Oikeuskäytäntö

KHO 26.3.2018/1443

OKV 613/1/2012

Tietosuojavaltuutetun päätös 6.3.2017, nro. 3744/41/2016

Turun hovioikeus, päätös 17/114494, asianro R16/1999

Turun HO 23.03.2005 787

Turun HO 15.1.2019 29

Verkkoaineistot

COM 2007. Council Conclusions on scientific information in the digital age: access, dissemination and preservation. 2832nd COMPETITIVENESS (Internal market, Industry and Research) Council meeting Brussels, 22 and 23 November 2007. <<https://recolecta.fecyt.es/sites/default/files/contenido/documentos/97236.pdf>> (Luettu 4.3.2019)

ERC Guidelines 2017. European Research Council (ERC). Guidelines on Implementation of Open Access to Scientific Publications and Research Data in projects supported by the European Research Council under Horizon 2020. Version 1.1, 21.4.2017. <http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/oa-pilot/h2020-hi-erc-oa-guide_en.pdf> (Luettu 4.3.2019)

Kuula-Luumi, A. 2019. Ihmiseen kohdistuvan tieteen eettiset periaatteet (luonnos 03/2019). Etiikan päivä 13.3.2019, Tieteiden talo, Helsinki. <http://www.etiikanpaiva.fi/sites/etiikanpaiva.fi/files/Kuula-Luumi_130319.pdf> (Luettu 26.3.2019)

Moilanen, U. 2019. Muinais-DNA-tutkimuksen ajankohtaisia uutisia Vapriikissa – kooste tapahtumasta. *Kalmistopiiri* 20.1.2019. <<https://kalmistopiiri.wordpress.com/2019/01/20/muinais-dna-tutkimuksen-ajankohtaisia-uutisia-vapriikissa/>> (Luettu 23.4.2019)

Museovirasto 2016. *Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet*. <<https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/Julkaisut/laatuohje-2016.pdf>> (Luettu 5.1.2019)

SARKS 2017. Hyvään tieteelliseen käytäntöön (TENK) pohjautuvat eettiset periaatteet suomalaisessa arkeologisessa toiminnassa. Suomen arkeologinen seura ry. 2017. <http://www.sarks.fi/arkisto/eettiset_ohjeet.pdf> (Luettu 10.1.2019)

Society for Museum Archaeology 2018. Twitter 21.5.2018 <<https://twitter.com/socmus-arch/status/998553959022452736>> (Luettu 26.3.2019)

Tamorri, V. 2018. Twitter 19.3.2018, tviitti no. 13, <<https://twitter.com/VeronicaTamorri/status/975740778516570112>> (Luettu 26.3.2019)

TENK 2009. *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi*. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2009. <<https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>> (Luettu 10.1.2019)

TENK 2013. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf> (Luettu 3.1.2019)

Tutkimuskirjallisuus

- Anthony, S. 2016. Questions raised in excavating the recent dead. H. Williams & M. Giles (toim.) *Archaeologists and the Dead*: 21–38. Oxford University Press.
- Henttonen, P. 2014. *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Helsinki: Avain.
- Huvila, I. 2018. Introduction. I. Huvila (toim.) *Archaeology and archaeological information in the digital society*: 1–13. London & New York: Routledge.
- Huvila, I. & Börjesson, L. 2019. Contract Archaeology. L. Börjesson & I. Huvila (toim.) *Research Outside the Academy: Professional Knowledge-Making in the Digital Age*: 107–122. Cham, Switzerland: Palgrave MacMillan.
- Hyvönen, E. 2017. Digitaalisten ihmistieteiden keskus HELDIG käynnisti toimintansa. *Oikeus* 46 (1): 104–106.
- Jukka, L. 2018. Tutkimuksen tieteellisyys, tutkijan oikeus tietoon ja rajoituksia tiedon julkaisemisessa. *Edilex* 6: 1–20 <<https://www.edilex.fi/artikkelit/18529>> (Luettu 4.3.2019)
- Juvonen, T. 2014. For Your Eyes Only? Kriittisiä pohdintoja tietosuojasta. A. Ketola & R. Lahti (toim.) *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja*: 140–145. Forum Iuris, Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki: Unigrafia.
- Kashuba, N., Kirdök, E., Damlien, H., Manninen, M. A., Nordqvist, B., Persson, P. & Götherström, A. 2018. Ancient DNA from chewing gums connects material culture and genetics of Mesolithic hunter-gatherers in Scandinavia. bioRxiv The Preprint Server for Biology, doi: <https://doi.org/10.1101/485045>. <https://www.biorxiv.org/content/10.1101/485045v1?fbclid=IwAR0RMQbxCqC326WOyKA_gWLWkBn-fc_H8GzbuvV6tniiv_NSXaaK2yuki54M>
- Kefi, H. 2015. Introduction. H. Kefi (toim.) *Information Technology Ethics. Concepts and Practices in the Digital World*: 1–8. Cambridge Scholars Publishing.
- Ketola, A. 2014. Tiedollinen itsemääräämisoikeus ja laaja suostumus ihmistieteellisessä tutkimuksessa. A. Ketola & R. Lahti (toim.) *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja*: 3–97. Forum Iuris, Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki: Unigrafia.
- Korja, J. 2016. *Biometrinen tunnistaminen ja henkilötietojen suoja. Tutkimus biometristen tunnisteiden lainsäädännöllisestä asemasta*. Väitöskirja. Acta Universitatis Lapponiensis 325. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Koulu, R. 2018. Digitalisaatio ja algoritmit – oikeustiede hukassa? *Lakimies* 7–8/2018: 840–867.
- Kähäri, J. 2005. Vedenalainen kulttuuriperintö ja meripelastuksen kaltainen omaisuuden nostaminen ns. historiallisesta hyllystä. *Defensor Legis* 2005/2: 264–283.
- Lähdesmäki, U. 2018. Muinaisjäännös ympäristön muutoksessa. *Modernin alueidenkäytön vaikutuksia Pirkanmaan muinaisjäännöskantaan*. Karhunhammas 18. Väitöskirja. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.
- Mutanen, A. 2019. Kivikauden purkka paljastaa Pohjolan asujien sukujuuret. *Helsingin Sanomat* 28.3.2019, B8–B9.
- Naalisvaara, M. 2018. Ministeriö pyytää selvitystä Trafín palvelujen tietosuojasta. *YLE* 10.12.2018. <<https://yle.fi/uutiset/3-10547064>> (Luettu 26.3.2019)
- Niukkanen, M. 2009. *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset: tunnistaminen ja suojele*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. <<https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/Julkaisut/hist-ajan-muinaisjaannokset.pdf>> (Luettu 10.1.2019)
- Quinn, P. & Quinn, L. 2018. Big genetic data and its big data protection challenges. *Computer Law and Security Review* 34 (2018): 1000–1018.
- Ranta, H. 2011. Etiikka hautakaivauksilla. K. Salo & M. Niukkanen (toim.) *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22: 8–11.
- Richardson, L.-J. 2018. Ethical Challenges on Digital Public Archaeology. *Journal of Computer Applications in Archaeology* 1(1): 64–73 <doi: <https://doi.org/10.5334/jcaa.13>>
- Salo, K. & Kivikero, H. 2010. Ihmisjäännösten käsittelyn etiikkaa. *Muinaistutkija* 2/2010: 20–27.

- Salo, K., Kivikero, H., Mannermaa, K. & Niskanen, M. 2011. Ohjeita ihmisluiden käsitteeseen arkeologisilla ruumishautakaivauksilla. K. Salo & M. Niukkanen (toim.) *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22: 47–56 < <https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/Julkaisut/hautakaivausjulkaisu.pdf> > (Luettu 26.3.2019)
- Salokannel, M. 2011. Julkisin varoin tuotettu tieto tutkimuksen käyttöön. *Oikeus* 40 (1): 71–82.
- Schauman-Lönnqvist, M. 2007. Museoviraston arkeologiset arkistot ja tekijänoikeudet. *Muinaistutkija* 4/2007: 10–13.
- Sorvali, I. 2007. Tekijänoikeudet ja arkeologia: Tutkimuseettisiä kysymyksiä. *Muinaistutkija* 4/2007: 2–9.
- Taavitsainen, J.-P. 2019. Arkeologiset vallankumoukset. I. Hetemäki, H. Koskinen, T. Pulkkinen & E. Väliaverronen (toim.) *Kaikenlaista rohkeutta*: 285–287. Gaudeamus.
- Tolonen, M. 2019. Digitaalisuus ja rohkeus ihmistieteissä. Hetemäki, I., Koskinen, H., Pulkkinen, T. & Väliaverronen, E. (toim.) *Kaikenlaista rohkeutta*: 47–61. Gaudeamus.
- Uotila, K. 2007. Arkeologi ja tekijänoikeudet. *Muinaistutkija* 4/2007: 14–19.
- Vainio, A. 2019. Teetkö töitä kaltaistesi ympäröimänä? Ei välttämättä kannattaisi, ja siksi Tampereella tutkitaan nyt ”työelämän Tinderiä”. *Helsingin Sanomat* 24.2.2019: B14–B16.
- Voigt, P. & von dem Bussche, A. 2017. *The EU General Data Protection Regulation (GDPR). A Practical Guide*. Springer.
- Voutilainen, T. 2012. *Oikeus tietoon. Informaatio-oikeuden perusteet*. Edita Publishing Oy.
- Yazdi, L.P. 2010. Public and Private Lives in Iran: An Introduction to the Archaeology of the 2003 Bam Earthquake. *Archaeologies – Journal of the World Archaeological Congress* 6/1: 29–47. <<https://doi.org/10.1007/s11759-010-9127-7>>
- Manna Satama, FT.
Kirjoittaja on taustaltaan antiikintutkija ja väitellyt Helsingin yliopistossa papyrustutkimukseen liittyvästä aiheesta. Lisäksi hän on asiakirjahallinnan ja arkistotoimen maisteriopiskelija Itä-Suomen yliopistossa.
manna.satama@gmail.com.

Matti Huurre

Iki-Kiantoa tapaamassa

Sodan jälkeen alkanut Pohjois-Suomen koskien valjastaminen voimatalouden palvelukseen antoi töitä myös arkeologeille. Voimailaistosten rakentaminen ja niiden valmistumista seurannut vesistöjen säännöstely vaikuttivat nimenomaan rantoihin, joille esihistoriallinen asutus oli aikoinaan keskittynyt.

Säännöstely kulutti rantoja, joilla mahdollisesti olevat muinaisjäänneohjet tuhoutuivat vähitellen. Jotta edes osa alueiden menneisyydestä voitaisiin säilyttää, sai Museoviraston edeltäjä Muinaistieteellinen toimikunta voimailaistoyhtöiden kanssa aikaan sopimuksen, että ne kustantaisivat alueella arkeologisia tutkimuksia.

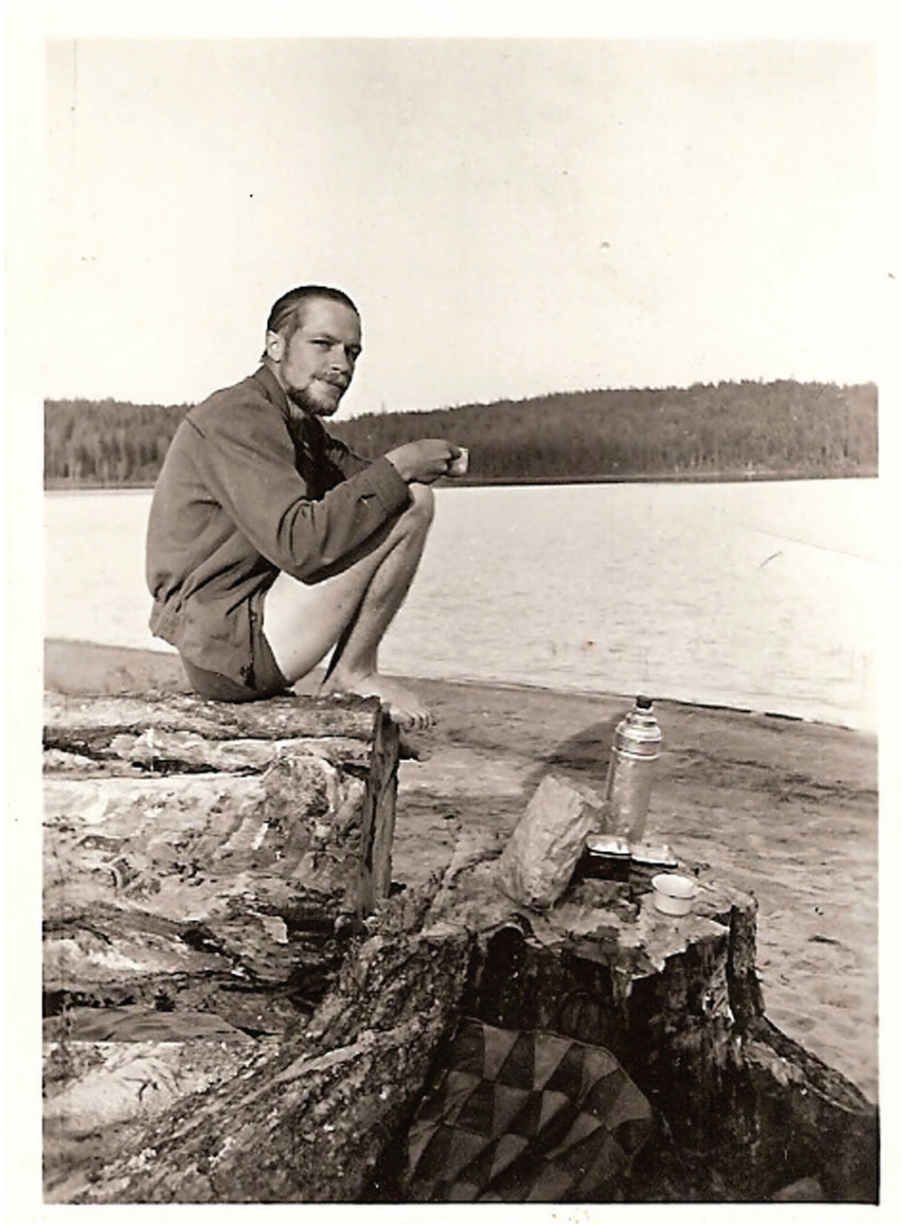
Oma ongelmansa oli kaivaustyövoima. Suomessa oli 1950-luvun alussa vain muutama ammattiarkeologi, Kansallismuseossa ja Helsingin yliopistossa, ja meitä opiskelijoitakin oli vain kourallinen, mutta meidät värvättiin johtamaan kaivauksiakin. Koulutuksen tasosta piti tinkiä ja monet meistä opiskelijoista joutuivat kenttähommiin varsin kylmiltään, oltuaan ehkä harjoittelijana vain muutaman viikon jonkun kokeneen arkeologin apuna.

Ainoa Pohjois-Suomessa toimiva ammattiarkeologi oli maisteri Aarni Erä-Esko, eli Arska, ja muut olivat sitten opiskelijoita, joista vähitellen vuosien kuluessa kehittyi päteviä kenttäarkeologeja. Professori Ella Kivikoski varoitteli opiskelijoita lukujen viivästyntymisestä, mutta moni meistä oli vuosikausia kuitenkin näissä voimailaistokaivauksissa. Minä aloitin Oulujoen varresta 1954 ja sieltä sitten siirryin Kemijoelle 1956.

Keväällä 1957 Arska kysyi minulta, haluaisinko minä vielä jatkaa tutkimuksia Kemijoen alueella vai siirtyisinkö Kainuuseen, missä Suomussalmen Kiantajärvestä Oulujärveen laskeva Emäjoki oli nyt vuorossa voimailaistoksen rakentamisessa. Koska Kainuu oli minulle tuntematonta aluetta ja arkeologisestikin se oli varsin tutkimatonta, valitsin sen. Kesän alussa olin sitten Suomussalmen kirkonkylällä, jossa pidin aluksi tukikohtana retkeilymajaa, ja sieltä lähdin sitten kiertämään laajaa Kiantajärveä (Kuva 1).

Kirkonkylän länsipuolella on metsäinen Hulkonniemi, josta talvisodan aikana käytiin kiivaita taisteluja. Tämän Hulkonniemen etelärannalla on muun muassa kirjailija Ilmari Kiannon Turjanlinna. Ensimmäinen rakennus poltettiin jo talvisodan alkaessa, ja sodan jälkeen rakennettu uusi talo paloi pian. Siellä oli enää jäljellä ulkorakennus, joka oli kunnostettu kesäasuttavaksi, ja tuolloin 83-vuotias kirjailija vietti siellä kesä.

Kun kylällä kerroin poikkeavani myös Turjanlinnassa, minua varoitettiin kovasti. Ei sinne kuulemma saa poiketa muuten kuin viinapullon kanssa. No, lähin viinakauppa oli sadan kilometrin päässä Kajaanissa, mutta arvelin kuitenkin, että minut otettaisiin vastaan. Minä nimittäin tunsin Kiannon tytärtärentyttären, Margareetan, joka oli naimisissa vanhan lapsuustoverini Jorman kanssa. He olivat saaneet juuri alkukesästä vauvan, jota olin käynyt katsomassa, ja saatoin siis tuoda terveisiä aivan Kiannon viimeisimmältä jälkeläiseltä.

Kuva 1. Matti Huurre kesällä 1957 ensimmäisellä inventointimatallaan Suomussalmen Kiantajärvellä. Kuvan on ottanut moottoriveneen kuljettaja Veikko Huotarinen. Matti Huurteen kuvakokoelma.

Turjanlinnaan oli kirkolta matkaa viitisen kilometriä metsän halki. Sinne vievältä polulta ei ollut mahdollista eksyä, sillä sitä reunustivat kirjailijan punaisella maalilla kiviin ja puihin maalaamat runonpätkät ja vanhat kansanomaiset taikamerkit, kuten viisikanta ja tursaaensydän.

Aivan polun alkupäässä oli pitempi runo, otsikkona ”Turisteille tuntemattomille” ja siinä luki:

*Kinttupolku, metsätie,
tuonne Turjanlinnaan vie,
matkalla on viisi märkää.
Älä pelkää lehmää, härkää,
älä rajan livoita,
kuule korven tarinoita.*

Turjanlinnan pihassa minua tervehdi suomalainen pystykorva, jonka haukku sai kirjailijan ovelle. Epäluuloisesti hän tiedusteli, mikä mies minä olen, mutta kun olin selittänyt missä työssä olen ja kerroin terveisiä hänen nuorimmalta jälkeläiseltään, sävy muuttui. Hän kutsui minut sisälle ja siellä istuskellessamme sitten aika kului nopeasti.

Heti alkuun hän osoitti tietävänsä, mitä kyläläiset olivat puhuneet, koska hän närkästyneellä äänellä selitti: ”En minä ole koskaan semmoista lakia määrännyt, että tänne ei saa tulla muuta kuin viinapullon kanssa. Kyllä tänne kunnon ihmiset voivat poiketa aivan vapaasti.” Myöhemmin hän palasi tähän aiheeseen sen verran, että minä ymmärsin, ettei hän olisi aivan pahoillaan ollut, vaikka minulla olisi hevoseväspullo ollutkin mukana.

Tuli myös Ikin viimeinen vaimo Mirkku, joka oli ollut kylällä käymässä ja siinä sitten joimme kahvia ja taisimme syödäkin. Löytyipä jostain kaapista pullo, jossa oli kainuulaista pontikkaa. Sitä nyt ei paljoo siinä ryypätty, maisteltiin vaan keskustelun lomassa.

En muista keskustelun aiheita, mutta varmaan siinä puhuttiin minun työstäni ja tästä Ikin viimeisimmästä jälkeläisestä. Lisäksi kirjailija oli keväällä promovoitu Helsingin yliopiston kunniatohtoriksi, mistä hän selvästi oli ylpeä.

Minulla oli mahdollisuus välillä kertoa, että meillä on yhteinen esi-isä 1500-luvulla. Silloin oli Uumajassa voutina Erik Sursill, jolla oli kolme tytärtä ja seitsemän pojantytärtä. Useimmat näistä naitiin Pohjanlahden yli pappiloihin ja esimerkiksi Erik Sursillin tytär meni naimisiin Kalajoen kirkkoherran Pietari Arctophilaciuksen (”Pohjanystävä”) kanssa. Pietarin jälkeläiset sitten muuttivat nimensä Calamniukseksi (”Kalajokinen”). Minun esivanhempiini kuuluu ainakin kolme Erik Sursillin pojantytärtä, Oulun, Iin ja Limingan pappiloissa. (Muuten, Sursillin suku on laajalle levinnyt Suomessa, varsinkin Pohjois-Suomessa.)

Puhuttiin kai sitä paljon muutakin, vaikka en muista läheskään kaikkea. Taisin saada muutaman ylimääräisen plussapisteen, kun kysyin pihalla olevan talonvahdin nimeä ja saatuani kuulla, että se on Vekku, totesin, että sehän on siis Ryysyrannan Joosepin koiran kaima.

Kun sitten lähdin jatkamaan matkaa, niin lahjoitti Kianto minulle viimeisimmän kirjansa ”Iki-Kianto muistelee” (Kuva 2), jonka etusivulle hän kirjoitti (Kuva 3):

*Nuorelle kivikauden tutkijalle
Matti Huurteelle ystävällisesti
Turjanlinnan ensivierailulla 5/7 1957
Ilmari Kianto*

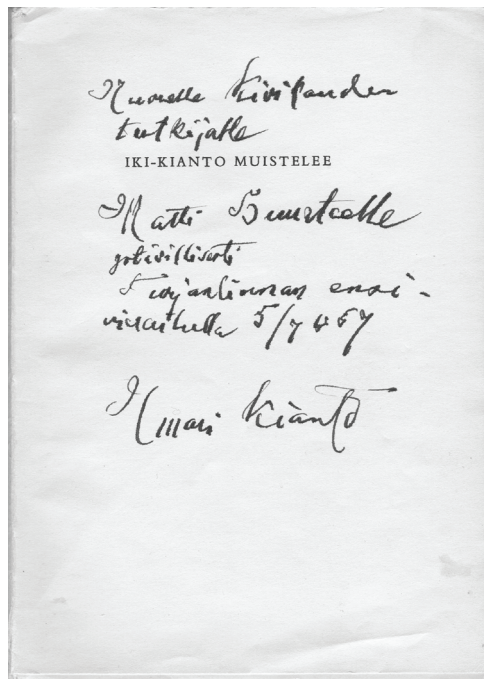
Mukana oli kirjekuori, johon on alakulmaan painettu:

ILMARI Kianto
Helsinki, Mariank. 24. C. 21
Puh. 62 60 13
Kesäisin: SUOMUSSALMI
Turjanlinna

Kuoreen on kirjoitettu *arkeol. yliopp. Matti Huurre, Haapavesi* ja postimerkin paikalla on vanha taikamerkki, viisikanta. Kuoresa on valokuva, jossa Iki ja Mirkku-rouva keskustelevat presidentti Urho Kekkosen kanssa (Kuva 4). Kekkonen oli vanha tuttava, ja Kianto presidentin itsenäisyyspäiväkutsujen vakiovieras. Kuvan takapuolelle on kirjoitettu *Matti Huurteelle ensivierai-*

Kuva 2. Ilmari Kianto lahjoitti kirjansa Iki-Kianto muistelee (1954) Matti Huurteelle tämän vieraillessa Turjanlinnassa 5.7.1957.

Kuva 3. Ilmari Kiannon omistuskirjoitus Matti Huurteelle kirjan ensi lehdellä.

Kuva 4. Ilmari Kianto ja puoliso "Mirkku" (Ella Mirjam, o.s. Lähteinen) presidentti Urho Kekkonen seurassa. Kiannolta saatu valokuva. Kuvaaja tuntematon. Matti Huurteen kokoelma.

lulla Turjanlinnassa 5/7 1957 ystävällisesti Ilmari Kianto.

Toinen kortti on Ikin käyntikortti (Kuva 5). Siinä on valokuva, jossa Iki polttelee piippua, ja kortissa on teksti ILMARI Kianto, korpikirjailija, kunniatohtori, ja sitten osoitteet Suomussalmelle ja Helsinkiin. Lisäksi kuvan viereen on kirjoitettu *Iki Kianto Arctophilacius Calamnius*. Kortin toisella sivulla on luettelo Kiannon kirjallisesta tuotannosta. Minä puolestani lähetin Ämmänsaaresta kiitokseksi sikariaskin.

Kianto lahjoitti vielä Kansallismuseolle pyöreän pienehkön reikäkiven (KM 14248, Kuva 6), josta hän ei tarkemmin tiennyt, mistä se oli. Arveli, että hänen isänsä

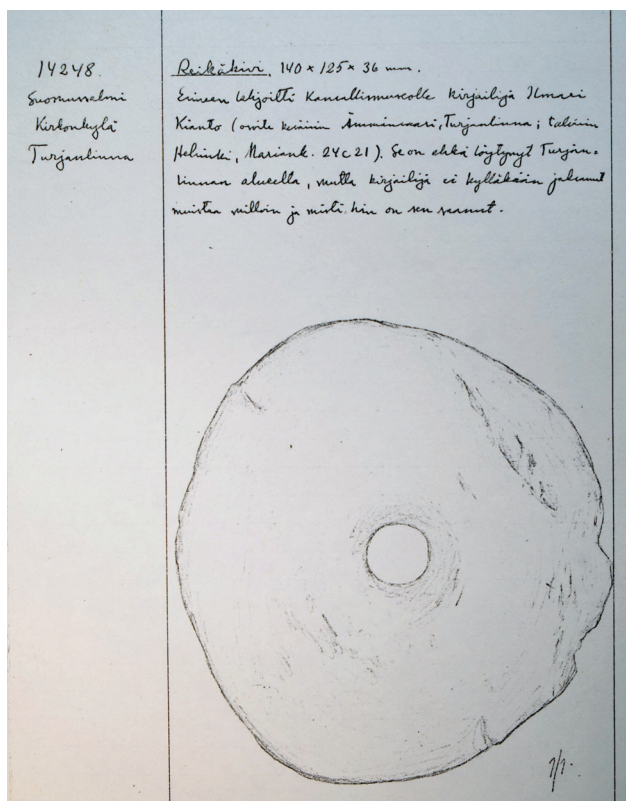
Suomussalmen rovasti A. B. Calamnius on joskus saanut sen joltakin vienalaiselta laukukauppiaalta. Viimeksi se on palvellut Turjanlinnan hyyskän kynttilänjalkana, mistä on steariiniläiskää sen pinnassa.

Vaikka vietin sitten monet kesät Suomussalmella, en enää tavannut Kiantoa, koska työmaani oli etupäässä Suomussalmen pohjoisosassa Ruhtinaansalmella Juntusrannassa.

Kianto kuoli Helsingissä 1970, mutta hänet haudattiin Turjanlinnan edustalla Kiantajärven olemaan Nieltussaareen, missä aikoinaan on ollut Kiannolla kalamaja.

Kuva 5. Ilmari Kiannon käyntikortti. Matti Huurteen kokoelma.

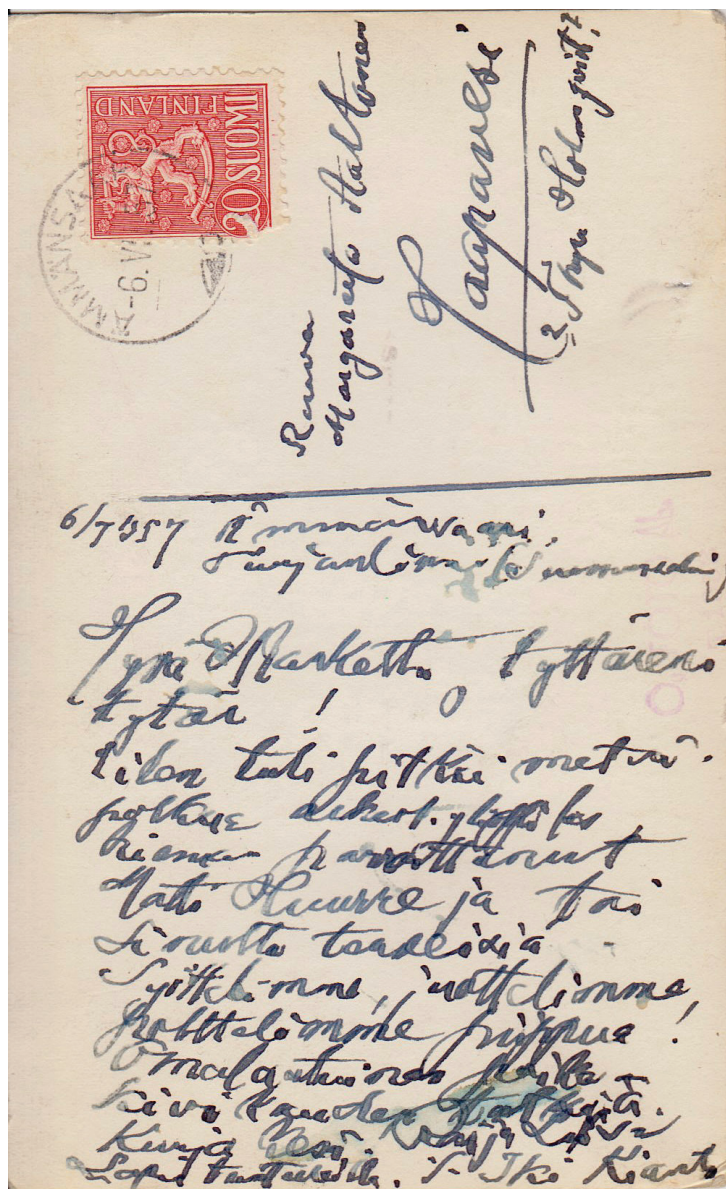
**Kuva 6. Ilmari Kiannon Kansal-
lismuseolle lahjoittama reikäkivi
(KM 14248) luettelotietoineen.
Kuvattu pääluettelon kopiosta.
Kuva: Pirjo Uino.**

Vuosia myöhemmin, kun sekä Iki että hänen
tyttärentyttärensä Margareeta olivat kuol-
leet, antoi Jorma minulle postikortin, jonka
Iki oli lähettänyt Margareetalle vierailuni
johdosta (Kuva 7). Kortissa on teksti:

6/7 1957 Ämmänsaari
Turjanlinna (Suomussalmi)
Hyvä Marketta tyttäreni
tytär!
Eilen tuli pitkin metsä-
polkua arkeol. ylioppilas
hieman parroittunut
Matti Huurre ja toi
sinulta terveisiä.
Syötelimme, juottelimme,
polttelimme piippua!

Omalaatuinen poika
kivikauden tutkija.
Kurja kesä. [...]
[...] ✕ Iki Kianto

FT h.c. Matti Huurre (1931-) on eläkkeellä
oleva Museoviraston tutkija.

Kuva 7. Ilmari Kiannon tyttärentyttäreelleen Margareetalle 6.7.1957 lähettämä postikortti, jossa Iki kertoo tapaamisestaan arkeologin kanssa. Kääntöpuolella on valokuva Olavinlinnasta. Matti Huurteen kokoelma.

Noora Hemminki

Teollisuusperintötutkimuksen seminaari, 8.–9.5.2019, Varkaus

Varkaudessa järjestettiin Tiina Äikkään (arkeologia, Oulun yliopisto), Eerika Koskinen-Koiviston (etnologia, Jyväskylän yliopisto) ja Hanna-Kaisa Melarannan (museotoimenjohtaja, Varkauden museot) toimesta monitieteinen seminaari, johon parikymmentä teollisuusperinnön parissa työskentelevää tai siitä kiinnostunutta tutkijaa, opiskelijaa tai museotyöntekijää kokoon-tui keskustelemaan teollisuuden ja ihmisen suhteesta. Tilaisuudessa kuultiin kahdelle päivälle jaettuna 20 lyhyttä alustusta, joiden jälkeen keskusteltiin. Tilaisuuden esitelmät kä-sittelivät aihetta hyvin monenlaisista näkökul-mista aina varhaisista ruukeista nykyaikaan asti. Seminaarin aikana nousi selkeästi esiin, että vaikka teollisuusperintö saatetaan aluksi mieltää etäiseksi kaikesta inhimillisestä, itse asiassa se on hyvin vahvasti sidoksissa tunteisiin, identiteettiin ja sukuihin, jopa koko elämään.

Ensimmäisen päivän ohjelma koostui vanhempien aikojen teollisuuteen ja teollisuusyhteisöjen elämään keskit-tyvistä aiheista.

Noora Hemminki kertoi pirun vaih-tuvasta roolista teollisuudessa. Ensin piru näyt-täytyy seppien opettajana ja työväenliikkeen aikoihin hän siirtyy toimimaan poliittisena agitaattorina. Aihetta käsitellään enemmän Nooran väitöskirjaan tulevassa artikkelissa, jonka teemana on uskomusmaailma teolli-suuden kontekstissa.

Tiina Kuokkanen kertoi suomalais-ten siirtolaisten metsätyöleireistä 1900-luvun alun Michiganissa. Leirit ja niihin liittyvät do-kumentit tarjoavat mielenkiintoista aineistoa yhteisöllisyyden ja perheiden tutkimukseen. Tiinan tavoite on päästä perehtymään näihin aineistoihin post doc-tutkimuksen merkeissä.

Annemari Tranberg esitteli teol-lisuuslaitoksia ympäröivien puutarhojen merkitysten muuttumista. Viherympäristöön heijastuu aikojen henki: puutarhoista saatiin ravintoa niukkojen aikojen tueksi, mutta kun olot helpottivat, alettiin nauttia myös kauneudesta. Annemari aikoo keskittyä teollisuuslaitosten viherympäristöjen tutkimukseen tulevassa pro-jektissaan.

Marjo Juolan esitelmä liittyi hänen pro gradu -tutkielmaansa, jossa Marjo selvit-tää Pateniemen sahan asukkaiden muistoja sahayhteisössä elämisestä. Marjon esitelmässä nousivat esiin monet henkilökohtaiset tavat kokea teollista ympäristöä sekä leikkipaikkana että maisemana.

Marika Hyttinen esitteli pian valmistu-van väitöskirjatutkimuksensa tuloksia. Marika on tutkinut pikiruukkeja ja niiden arkielämää. Ennen Marikan tutkimusta aihe on ollut varsin tuntematon. Marika on yhdistänyt kaivaustut-kimuksia ja dokumentteja saaden aikaan eloisan ja monipuolisen kuvan siitä, millaista oli pien-polttaajan työ ja arki. Saamme lukea aiheesta lisää Marikan tulevasta väitöskirjasta.

Henna Paasonen hyödynsi esitelmässään henkilöstölehtiä, aineistoa, joka vilahteli tiuhaan muissakin esitelmissä. Näiden lehtien kautta Henna maalasi kuvan Heinolalaisen Kuitulevytehdas Oy:n työntekijän elämästä. Hennan esitelmästä kävi hyvin ilmi se, miten teollisuuslaitos on ollut monesti läsnä jokaisella elämän osa-alueella. Työn ohella myös asuminen, lastenhoito, harrastukset ja lomien puuhat ovat voineet tapahtua niin, että tavalla tai toisella teollisuus on ollut mukana. Aiheesta saadaan lukea lisää, kun Heinolan museoiden perusnäyttelyyn liittyvä julkaisu ”Made in Heinola” valmistuu.

Terhi Pietiläinen jatkoi osin samalla teemalla, eli samaisen tehtaan henkilöstölehtien parissa. Terhi kertoi siitä, millaisia asioita henkilöstölehdissä tarjoihtiin lukijoille. Niissä saatettiin esitellä esim. ulkomaalaisten muotitalojen unelmaluomuksia ja muita mielikuvia, jotka olivat melko kaukana työläisen arjesta. Terhin esitelmässä pohdittiin myös yksittäisen pienen teollisuuskaupungin omaa identiteettiä ja sen näkymistä ja rakentamista henkilöstölehden kautta.

Sari Mustajärvi esitteli Hyvinkään villatehdasta monelta kantilta. Tehdas näyttyi varhaisen Hyvinkään työllistäjänä, myöhempien aikojen kaupunkikuvan muok-

Kuva 1. Seminaariväki kokoontui teemaan sopivasti tehtaanpiipun varjoon Varkauden Keskuskonttorille. (Kuvannut: N. Hemminki.)

kaajana ja nykypäivän uusiokäytössä tapahtumapaikkana. Katsaus Villatehtaan vaiheisiin havainnollisti hyvin, miten teollinen perintö voi jatkaa elämistään, vaikka itse teollinen toiminta kohteessa lakkaisi.

Päivän viimeinen esitelmä oli Jukka Oksan, ja se sopi hyvin kaiken aikaisemmin kuullun päälle herättelemään ajatuksia. Jukka kertoi, miten sosiologi näkee teollistumisen. Jukan esitelmä oli hyvä yhteenveto ja ikään kuin selitys päivän muista esitelmistä, kun hän havainnollisti, mihin kaikkeen teollistuminen vaikuttaa. Lyhyesti sanottuna se läpäisee koko yhteiskunnan ja sen vaikutukset yltävät kaikkialle, aina ympäristön infrastruktuurista ihmisten välisiin suhteisiin ja identiteettiin.

Seminaaripäivä jatkui yhteisen ajanvieton merkeissä ja muuttui illaksi ja illanvietoksi. Varkauden omaleimainen kaupunki tarjosi upeat puitteet kaiken kuullun sulattelulle, sillä siellä kulkiessaan ei voinut välttyä näkemästä teollisuutta kaikkialla. Vanha Varkaus onkin suojeltu ja valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö (RKY).

Toinen seminaaripäivä keskittyi teollisen kulttuuriperinnön määritelmiin, merkityksiin ja hyödyntämiseen. Tytti Härkönen kertoi hankkeesta, jonka tavoitteena on kuulla varkautealaisia – paikallisia, yrittäjiä, päättäjiä ja museoväkeä – ja yhdessä Kumppanuuspöytä-menetelmää käyttäen toimia aktiivisesti yhdessä Vanhan Varkauden

**Kuva 2 (vas.). Näkymä Varkauden tehtaiden johtoporrasta ja arvovieraita palvelleeseen Kosulan-
niemen saunan yläkerrasta uimakopille ja laiturille. Uittoväylä kulki saunan editse.**

**Kuva 3 (oik.). Toiseen suuntaan katsoessa samaisen saunan ikkunasta aukeaa näkymä tehtaiden
johtoportaan ja insinöörien asuntoihin. (Kuvannut: N. Hemminki.)**

alueen kehittämiseksi, jolloin samalla toimitaan myös kulttuuriperinnön hyväksi. Hanke voidaan nähdä palvelu- ja kaupunkimuotoiluna, jossa yhteisö osallistetaan alueensa kehittämiseen. Jäämme mielenkiinnolla odottamaan hankkeen tuloksia. Tästä olisi hyvä muidenkin kaupunkien ja kuntien ottaa mallia.

Karoliina Kikuchi pohti Kajaanin teollisuusmenneisyyden näkymistä nykyisessä kaupunkikuvassa sen kautta, miten tämä menneisyys näkyy esimerkiksi kulttuurielämässä tänä päivänä. Teollisuusrakennusten ja kulttuurin liitto on tuttu monista paikoista, mutta Karoliina nosti esille vielä yllättävän elementin, olemisen ”keskellä ei mitään”, asia, joka aikanaan oli etu tehtaan perustamista ajatellen ja joka tänään on mukana synnyttämässä omaleimaista kulttuuria.

Tiina Äikäs nosti puheenaiheeksi perinnöllistymisen, jota hän tarkasteli Varjakan ja Pateniemen sahojen kautta. Perinnöllistymisprosessi havainnollistaa paikan muuttuvia merkityksiä ja oikeastaan siinä ollaan myös hyvin perimmäisten tieteenfilosofisten kysymysten äärellä: miksi joku asia tai paikka koetaan perinnöksi ja merkittäväksi ja mitä näille paikoille pitäisi tehdä, miten niitä pitäisi käyttää? Tiinan esitelmä muistutti siitä, että ei voi keskittyä miettimään vain menneitä, täytyy ajatella myös kohteiden tulevaisuutta.

Seija Linnanmäki piti esitelmän, joka pisti ajattelemaan ja jopa ravistelikin: ovatko vanhat ilmastointilaitteet ja muu talotekniikka kulttuuriperintöä? Ainakaan tällä hetkellä niitä ei juuri sellaisena pidetä. Esitelmä vyörytti mieleen sen esineiden joukon, joka on ihmisten tekemää, joka palvelee tiettyä tarkoitusta, mutta silti se ohitetaan ikään kuin se ei olisi kulttuuria, vaan jotain muuta, pelkkää kalseaa romua. Seija käytti näistä nimitystä ”väliinpu-toajaesineet”. Ajatuksia herättävä esitelmä kulttuuriperinnön määritelmien ja esinetutkimuksen näkökulmasta.

Pekka Kankkunen esitteli teollisuusperinnön tallentamista museon näkökulmasta kertoen, millaisia teollisuusperintöön liittyviä aineistoja Kuopion kulttuurihistoriallisella museolla on. Esitelmä muistutti siitä, miten paljon tutkimattomia aineistoja onkaan museoiden kokoelmissa. Pekka myös antoi hyviä käytännön tietoja siitä, miten tietynlaisia aineistoja voi etsiä. Teollisuusperintötutkijan onni on, että aikanaan ihmiset ovat halunneet valokuvata teollisuutta ja nyt museot ovat tallentaneet materiaalit kokoelmiinsa.

Laura Nygård esitteli arkistolähteiden valossa Suomenlinnan telakan historiaa ja sitä, miten telakan käyttö on ajan kuluessa muuttunut, ja mikä on toisaalta säilynyt alkuperäisen käyttötarkoituksen mukaisena. Perinnöllistymisprosessi on nähtävissä myös telakan tapauksessa. Telakka sijaitsee Suomenlinnan linnoituksessa. Näin ollen tässä kohteessa tavataan se monista maailman teollisen perinnön kohteista tuttu ilmiö, joka useimmista Suomen kohteista puuttuu, eli turistit.

Jarmo Luoma-aho kertoi kokoelmatyöstä Suomen elinkeinoelämän keskusarkistosta Elkan näkökulmasta. Esitelmässä nousi esille se, mikä on ko. arkiston ja museoiden keskinäinen työnjako. Tutkijan kannalta hyvä tieto oli se, että niin museoista kuin Elkastakin voi rohkeasti kysyä, onko heillä tiettyjä aineistoja, eli asiakaspalvelu on toimivaa.

Ulla Rohunen lähestyi teollisuusperintöä popularisoinnin ja käytännön museotyön näkökulmasta kertoen museonäyttelyn suunnitteluprosessista. Tampereelle on avautumassa Teollisuusmuseo, ja näyttelyn suunnittelussa on otettu huomioon ihmisten toiveet siitä, mitä museon tulisi esitellä. Toivomusten pohjalta on ryhdytty suunnittelemaan sitä, millaisia tarinoita, ja kenelle, tämä uusi museo voisi kertoa.

Kirsti Reskalenko esitteli *Vesivoiman kulttuuriperintö* -hanketta. Siinä selvitetään, miten jokivarret muuttuivat vesivoiman rakentamisen myötä ja mikä on näiden alueiden nykyinen tila kulttuu-

riperinnön kannalta. Jokien vesivoimat työläisten asuntoineen ovat mielenkiintoinen kokonaisuus, jonka kautta muutos modernista teknologiasta teollisuusperinnöksi käy hyvin ilmi.

Erika Koskinen-Koivisto kertoi muistitiedosta ja suullisesta kulttuuriperinnöstä teollisuuskontekstissa. Viimeistään Eerikan esitelmä osoitti, miten syvällä tunteiden ja identiteettikysymysten parissa liikutaan, kun puhutaan teollisesta perinnöstä. Erika muistutti siitä, että muistitieto katoaa ihmisten ja vanhojen tehtaiden myötä. Muistitiedon kohtalona on usein ollut jäädä sivuhuomautusten asemaan historiikeissa, ja

aineiston arvo tulisi ymmärtää paremmin ja sen potentiaali hyödyntää.

Lopuksi Hanna-Kaisa Melaranta kertoi aineettoman teollisen kulttuuriperinnön tallentamisesta ja määritelmästä. Hanna-Kaisan esitelmä osoitti myös osaltaan hyvin sen, miten monisyisestä asiasta teollisuusperinnössä on kyse. Teollisuusrakennukset voidaan tunnistaa kulttuuriperinnöksi helposti ja suojella. Toisaalta teollisuusperintöä ovat myös ammattitaito, osaaminen, ammatti-identiteetti ja monet muut asiat, joiden tunnistaminen ja tuleville sukupolville suojeleminen ja säilyttäminen ei ole yhtä yksinkertaista.

Kuva 4. Ilta saapuu teollisuuskaupunkiin. (Kuvannut: N. Hemminki.)

Esitelmien jälkeen keskusteltiin jatkosta. Teollisuusperintötutkimuksen tärkeydestä olivat kaikki yhtä mieltä, ja seminaarista toivottiin toistuvaa tapahtumaa, joka kokoaisi taas vuoden tai parin päästä yhteen kaikki kiinnostuneet. Toivotaankin, että kunkin osallistujan oman työskentelyn myötä teollisuusperintötutkimus saisi lisää näkyvyyttä ja aiheesta kiinnostuneet liittyisivät joukkoon, kuka tutkijaksi, kuka kertomaan muistitietoaan tehtailla työskentelystä ja kuka mistäkin syystä.

Noora Hemminki on Oulun yliopistosta valmistunut arkeologi. Noora valmistelee väitöskirjaa, jossa käsitellään teollistumisen aiheuttamia muutoksia varhaisten teollisuustyöläisten väkivaltaisuuden, alkoholinkäytön ja uskomusmaailman kautta.
noorahemminki@gmail.com

Marianna Ridderstad

Kristillisen hautauksen pääsiäissuuntaus on perusteltu tulkinta

Ulla Moilanen, Heli Etu-Sihvola ja Hanna-Leena Puolakka jatkavat hautasuuntaustutkimustani koskevaa kritiikkiään *Muinaistutkijassa* 1/2019. He vaikuttavat vihjaavan, ettei tutkimukseni varhaiskristillisistä hautasuuntauksista olisi tieteellinen. Tähän voin vain todeta, että tutkimuksen tieteellisyys määrittelee viime kädessä yksinomaan se, onko tutkimuksessa käytetty tieteellistä metodologiaa (*scientific method*), ei tutkimusaihe, tutkimuksen tekijän muodollinen pätevyys tai edes vertaisarviointi – niin tärkeää ja asiaankuuluvaa kuin viimeksimainittu onkin. Tutkimukseni on perusmuotoinen arkeoastronominen suuntaustutkimus, joka noudattaa tieteellistä metodologiaa. Johtopäätösten osalta olen astunut myös arkeologian alueelle, jossa yli 30 vuotta jatkunut Suomen historian harrastus, mukaan lukien kristinuskon tuloa Suomeen koskevan ajanjakson tutkimuksen tuntemus, antanee minulle jonkinlaisen pohjan esittää omia tulkintoja tuloksista. Tunnen myös uskontoarkeologian perusteita, mutta en ole nähnyt tarpeelliseksi kerrata niitä tutkimusartikkelissani.

On huomattava, että uskontoarkeologian teoriaa sinänsä ei tarvita sen seikan toteamiseen, ovatko rakennelmat astronomisesti suunnattuja. Arkeoastronomisen suuntaustutkimuksen tuottama jakauma paljastaa, ovatko suuntaukset satunnaisesti jakautuneet vai eivät, ja vastaavatko sen

huippujen suunnat jotain merkittäviä taivaan tapahtumia (useimmiten Auringon ja Kuun nousuja ja laskuja niiden syklien ääripisteissä). Esimerkiksi neoliittisista käytävähaudoista on kauan tiedetty, että suuri osa niistä on suunnattu tiettyihin suuntiin, jotka vastaavat lähinnä astronomisia tapahtumia, sekä joskus myös esimerkiksi luonnonmuodostelmia tai toisia hautoja. Näiden suuntausten merkitys on kuitenkin hämärän peitossa, koska kirjoitettuja lähteitä ei ole.

Kristillisen kulttuurin tapauksessa sen sijaan on historiallista tietoa siitä, että kirkkojen ja hautausten suunnat on määrätty astronomisesti ja perusteltu kristilliseen symboliikkaan liittyen. Siksi hautojen päivän-tasaussuuntaukset tai pääsiäissuuntaukset eivät ole "ylitulkintaa", vaan historiallisen ja kulttuurillisen tiedon valossa perusteltu tulkinta tietystä suuntausjakaumasta, jota perinteisesti on tulkittu vain ylimalkaisesti ilmoittamalla, että kristilliset suuntaukset ovat "itään päin" tms. Koska kyse on varhaiskristillisestä ajasta, olen useiden kalmistojen tapauksessa maininnut myös sen, jos suuntaukset ovat kohti jotain merkittävää ympäristön kohdetta kuten esikristillisiä rökkiöhautoja.

Moilanen et al.:n vastineessa tulee ilmi, että he eivät hahmota arkeoastronomisten suuntausten todistusvoimaa siinä mielessä, että hyvin spesifisten sääntöjen mu-

kaiset suuntaukset on jakaumien muodon perusteella mahdollista erottaa yleisesti maantieteellisen idän tai auringonnousujen suuntaan kohdistetuista. Esimerkiksi pääsiäisen ajankohta lasketaan Nikean kirkolliskokouksessa v. 325 päätettyjen sääntöjen mukaan, jolloin sen auringonnousujen suuntausjakauma eroaa esimerkiksi juhlasta, jonka ajankohta olisi ollut kevätpäivän-tasauksen jälkeisen täydenkuun ajankohta (eli Moilanen et al.:n uumoileman kevään juhlan yksi todennäköinen kalendaarinen ajankohta). Koen, etten voi tässä kohdin tehdä enempää, että saisin asiani ymmärretyksi. Minulla ei ole myöskään lisätävää aiempaan kritiikkiini, jota yleisesti esitin koskien arkeologisten tutkimusten yhteydessä tehtyjä suuntaustutkimuksia (ks. *Muinaistutkija* 3/2018). On kuitenkin mielestäni selvää, että arkeologit hyötyisivät arkeoastronomian perusteiden tuntemisesta.

Moilanen et al. esittävät, etten ymmärtäisi eri ajoilta olevien kirkkojen ja hautojen suuntausten erojen merkitystä. Väite on erikoinen, koska monet johtopäätöksistäni lepäävät nimenomaan suuntausperinteen havaittavalla muuttumisella ajan mittaan (esimerkiksi pääsiäissuuntausten ilmaantumisen ja kevätpäiväntasaussuuntausten leviäminen järjestäytyneen kirkollisen hallinnon mukana). Voi olla, että olen epäonnistunut selittämään asiaa artikkelissani, mutta toisaalta vaikuttaisi, etteivät he ole lukeeneet sitä kovin huolella, sillä esimerkiksi heidän kritisoimansa Juvan Kappelinpellon kohdalla nimenomaan totean, että suuntaukset olivat "to all possible directions". Omasta mielestäni se implikoi, että jakauma voi olla satunnainenkin, vaikka olen täydellisyyden vuoksi maininnut suuntausten aurinkopäivätulkinnat. Ilmeisesti minun vielä on syytä lisätä tämäntyyppisiä selityksiä artikkelini uuteen versioon, jotta väärinkäsityksiltä välttyttäisiin.

Moilanen et al. moittivat minua siitä, että vaikutan kovin varmalta Suomen alueen esikristillisen kalenterin tuntemukseni. Kalenteritietous on kuitenkin täh-

titiiteilijän ja arkeoastronomien perustietoutta – tähtitiedehän on alkujaan syntynyt kalenterien tekoa varten. Astronomisten ilmiöiden universaalisuuden vuoksi sekä menneet, että nykyisetkin (kansan)kalenterit ovat ympäri maailman perusteiltaan loppujen lopuksi varsin samanlaisia, sillä Auringon ja Kuun liikkeet asettavat niille reunaehdot. Aion tulevissa julkaisuissani selvittää Suomen alueen kalenterihistoriaa, joten en jatka aiheesta tässä.

Mitä tulee erikoiseen väitteeseen, että olisin "suoraan kopioinut" (Moilanen et al.:n käyttämä ilmaisu) hautojen pääsiäis-suuntausidean Ruotsista Jonathan Lindströmiltä, se on yksiselitteisesti virheellinen. Kuten aiemmin (*Muinaistutkija* 3/2018) toin ilmi, kirkkojen (ja siten myös kirkonsuuntaisten hautojen) pääsiäissuuntaukset ovat pitkään tunnettu, yleiseurooppalainen ilmiö (ks. González-García 2015 viitteineen). Läheisen sijainnin ja kulttuurivaikutteiden takia Ruotsin tilanteella on erityistä merkitystä Suomen alueen suuntausten tulkinnan suhteen, vaikka onkin otettava huomioon esi- ja varhaiskristillisen skandinaavisen ja itämerensuomalaisen kulttuuriperinteen erot. Lindströmin tutkimuksessa on joitain metodologisia puutteita, mutta suuntaukset pääsiäisjakson auringonnousuihin näkyvät myös Anne-Sofie Gräslundin (1980: 28–29, 40) tutkimissa Birkan hautasuuntausjakauksissa, joten niitä selvästi esiintyy viikinkiajan Ruotsissa – aivan kuten muuallakin Euroopassa varhaiskristillisenä kautena. Siihen, miksei Lindströmin tutkimukseen ole viitattu Ruotsin tutkimuksissa, en ota kantaa.

En ole juurikaan puuttunut tutkimuksessani kuoleman ajankohdan vai kutukseen hautasuuntaukseen, sillä suuntausta ei välttämättä ole tehty kuoleman sen paremmin kuin haudauksenkaan ajankohdan auringonnousun suuntaan. Suuntaus voidaan aina katsoa etukäteen ja sitten haudata vainajat haluttuun suuntaan vuoden mittaan. Tämän vuoksi olen skeptinen joidenkin sellaisten

hautasuuntaustutkimusten johtopäätösten suhteen, joissa ollaan lähdetty päättämään kuoleman ajankohtia suuntausjakaumasta (esim. Fichter & Volk 1980, jonka mainitsematta jättämisestä Moilanen et al. minua aiemmin huomauttivat).

Olen tutkimuksessani keskittynyt ruumishautauksen akselisuuntaukseen, ts. pää vs. jalat, koska se on tämäntyyppisen laajan statistisen tutkimuksen kannalta järkevä lähestymistapa. Kaivausraporttien perusteella suurin osa vainajista oli haudattu jalat suorana selällään. Käsien asennot ym. yksityiskohdat jätän hautaustapojen asiantuntijoille. Kaivausraporttien tekoaikakausi vaikuttaa tietysti dokumentoinnin tarkkuuteen ja siten hautauksen akselisuuntauksen virheeseen (olen käsitellyt asiaa tutkimuksessani sivulla 5).

Se, onko jalkojen suunta hautauksessa merkittävämpi kuin pään, on tärkeä seikka jonka osalta tutkimuksia on syytä jatkaa ainakin vanhimpien hautojen osalta. Olen pääsääntöisesti oletanut, että tunnettu kristillinen tapa suunnata haudattava jalat edellä pätee useimmissa tapauksissa, sillä niillä tutkituilla hautausmailla, joissa hautaus on jatkunut pitkään, esim. Porvoon kirkolla 1200–1800-luvuilla, ei suunta näytä juuri vaihdelleen. Myös useissa varhaisissa suurissa kalmistoissa, joissa suurin osa jalkojen suunnista oli selvillä, suunta oli yleensä itään päin (esim. Raision Ihala, Halikon Rikala, Hollolan Kirkailanmäki ja Mikkelin Tuukkala). Tässä Euran-Köyliön alueen varhaisimmat hautaukset muodostavat poikkeuksen, sillä siellä näyttää olevan enemmän vaihtelua. Luistarissa niiden hautojen suuntausjakauma, joissa jalkojen suunta tunnetaan, on artikkelissani tarkasteltu erikseen, ja tämän jakauman yleinen muoto pysyi samana kuin kaikkien hautojen.

Mistä tietää, kumpaan suuntaan tulisi "katsoa", jos jalkojen suunta ei ole säilynyt? Tässä kysymyksessä tulee astronomia apuun sikäli, että jos jakauman huipun tarkka paikka näyttää poikkeavan esimerkiksi

tarkasta itäsuunnasta hieman koilliseen, ts. siinä näyttää olevan pientä siirtymää pohjoisen suuntaan, voi tämä viitata siihen, että tulee katsoa pään suuntaa eli länteen. Tämä johtuu siitä, että horisontin korkeuden vaikutus (merkittävä jakauman huipun siirtäjä) ei voi aiheuttaa itäsuuntaan katsottaessa siirtymää pohjoiseen päin; sen sijaan länteen katsottaessa tällainen siirtymä vastaa horisontin aiheuttamaa vaikutusta, jos ajatellaan tavoitellun länsi-itä-suuntausta. Olen ottanut tämän, arkeoastronomian perustietouteen kuuluvan seikan analyysissäni huomioon, silloinkin kun en ole sitä artikkelissani eksplisiittisesti maininnut.

Tuloksista kertominen ennen julkaisua on nykyisin yleistä, ja alallani (tähtitiede) on yleinen käytäntö, että artikkelin preprint ladataan verkkoon samaan aikaan, kun artikkeli lähetetään lehteen. Ymmärtääkseni tämä poikkeaa arkeologian käytännöistä. Pidän tähtitieteen käytäntöä hyvänä ja aion säilyttää itselläni option siihen jatkossakin. Jälkiviisaudella voi todeta, että koska tuloksista helposti uutisoidaan tutkijasta riippumatta "sensaatiohakuisesti", näkyy päätökseni julkistaa tulokseni ennen tutkimuksen ilmestymistä vertaisarvioidussa julkaisussa valitettavasti vaikuttaneen asenteeseen tutkimustani kohtaan.

Arkeoastronomia on aidosti monitieteinen ala, jonka vuoksi yleistä keskustelua arkeologien ja tähtitieteilijöiden tai muun matemaattis-fysikaalisen taustan omaavien alan tutkijoiden kesken on varmasti syytä jatkaa. Osaltani keskustelu *Muinaistutkijassa* kuitenkin päättyy tältä erää tähän. Toivotan kriitikoilleni onnea urallaan ja heille, sekä kaikille lukijoille hyvää, muinaisuusrikasta kesää.

Bibliografia

Marianna Ridderstad
Kirjoittaja on arkeoastronomiasta väitellyt
tähtitieteilijä.
marianna.ridderstad@helsinki.fi

Painamattomat lähteet

Ridderstad, M. P. *Orientations of the early Christian graves in Finland*. Julkaisematon käsikirjoitus Academia.edu -palvelussa osoitteessa: http://www.academia.edu/31689735/Orientations_of_the_early_Christian_graves_in_Finland. (Ladattu palveluun 2.3.2017; luettu 25.4.2019).

Painetut lähteet

- Fichter, G. & Volk, P. 1980. The eastern orientation of Merovingian graves and the seasonal distribution of morbidity and mortality (using Sasbach-Behans and Bischoffingen-Bigärten cemeteries as examples). *Journal of Human Evolution* 9 (1): 49–59.
- González-García, A. C. 2015. A Voyage of Christian Medieval Astronomy: Symbolic, Ritual and Political Orientations of Churches. F. Pimenta, N. Ribeiro, F. Silva, N. Campion, A. Joaquineto ja L. Tirapicos (toim.) *SEAC 2011 Stars and Stones: Voyages in Archaeoastronomy and Cultural Astronomy, Proceedings of the SEAC 2011 Conference*: 268–275. British Archaeological Reports International Series 2720. Oxford: Archaeopress.
- Gräslund, A.-L. 1980. *Birka IV: The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Stockholm: The Royal Academy of Letters History and Antiquities.
- Lindström, J. 2005. Påsk, höstblot och jul: sambandet mellan årliga högtider och forntida gravars orientering. *Fornvännen* 1/100: 13–28.
- Moilanen, U., Etu-Sihvola, H. & Puolakka, H.-L. 2018. Rautakautisten hautausten suuntaa ei voida liittää pääsiäiseen. *Muinaistutkija* 2/2018: 56–59.
- Moilanen, U., Etu-Sihvola, H. & Puolakka, H.-L. 2019. Rautakautisten hautojen pääsiäissuuntaus on ylitulkintaa. *Muinaistutkija* 1/2019: 40–44.
- Ridderstad, M. 2018. Hautasuuntaus pääsiäiseen on havaittava tosiasia. *Muinaistutkija* 3/2018: 56–63.